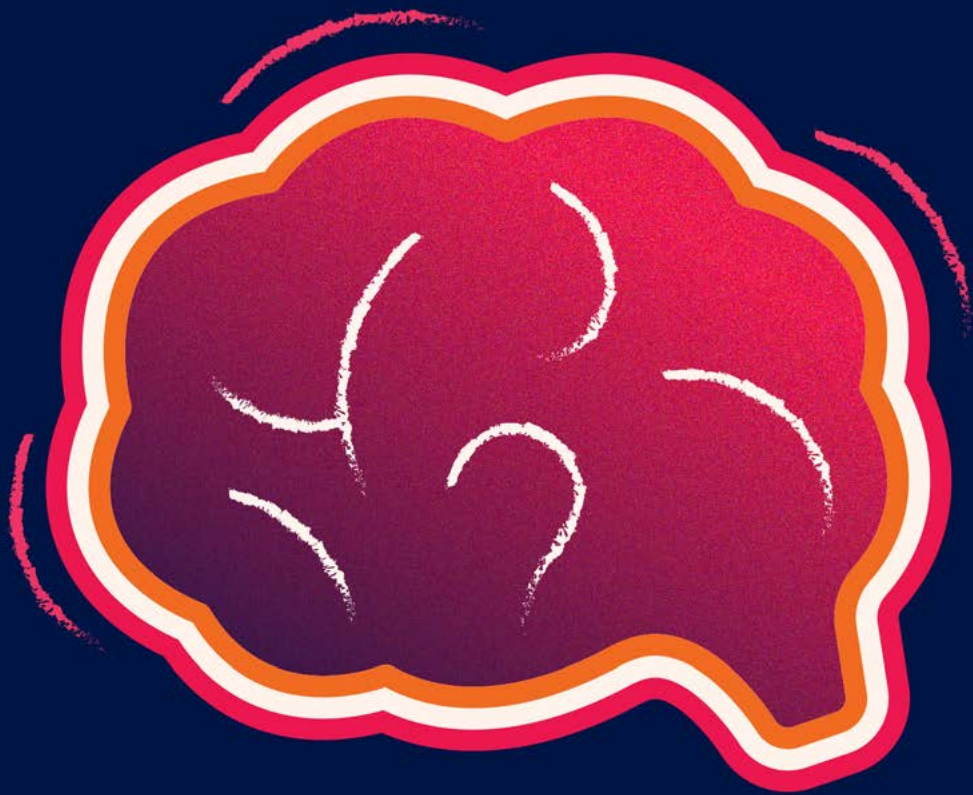

Forum för demokratisk kommunikation

Motståndskraft

– en antologi om vår mediala
och demokratiska verklighet

MEDIER&DEMOKRATI

Forum för demokratisk kommunikation etablerades under 2024. Forumet leds av Medier & demokrati och är en samverkan med Myndigheten för psykologiskt försvar. Målgrupper är beslutsfattare, forskare och journalister, som alla är måltavlor för desinformation och otillbörlig påverkan.

Innehåll

Förord.....	5
Samtalet vi inte äger.....	11
Bilden i den nya världsordningen.....	37
När det normala förändras.....	61
Kritiskt tänkande och mediekunnighet.....	77
Journalistiken som motståndskraft.....	95
Medverkande.....	106

Förord

Motståndskraft är ett ord som rymmer både styrka och sårbarhet. Det antyder inte ett tillstånd av orubblighet, utan snarare en pågående process – en förmåga att möta, tolka och hantera förändring, påverkan och påfrestning. I denna antologi närmar vi oss motståndskraft som ett samtida fenomen, djupt sammanflätat med vår mediala och demokratiska verklighet.

De olika kapitlen belyser hur motståndskraft tar sig uttryck i en tid där informationsflöden är snabba, gränserna mellan sant och falskt ibland suddiga, och där teknologiska plattformar formar både samtal och samhällsutveckling.

Genom analyser av sociala medier i relation till valet 2026 synliggörs hur digitala arenor fungerar som både möjliggörare och utmanare för demokratisk delaktighet. Här framträder frågor om påverkan, opinion och ansvar med särskild skärpa.

Vidare riktas blicken mot bilden och den visuella kommunikationen – kraftfulla verktyg som kan bära såväl insikt som manipulation. I en värld där det visuella ofta upplevs som omedelbart och trovärdigt, blir förståelsen av bildens retorik central för att kunna identifiera och stå emot desinformation. Motståndskraften här handlar inte enbart om att avslöja det falska, utan också om att utveckla en kritisk blick.

Det har i alla tider gjorts retoriska övertramp i den offentliga debatten. Också medvetna sådana, dels för att vilseleda, dels för att genom misskreditering utsätta enskilda såväl som grupper av människor för hat och hot och nedlåtande omdömen. I antologin diskuteras hur gradvisa förskjutningar i språk, normer och sociala sanktioner bör förstås som en bredare normaliseringsprocess i offentligheten. Särskilt fokus riktas mot hur detta drabbar demokratibärande professioner vilket bidrar till att förändra villkoren för hur dessa yrken kan verka.

I ett av kapitlen diskuteras digitaliseringens utmaningar för demokratin, och det ges en inblick i ett forskningsprojekt som fokuserat på hur man kan arbeta med frågor om desinformation och konspirationsteorier i gymnasieskolan. Syftet är att bidra med perspektiv från forskningen om hur unga människor kan stärkas i sitt medborgarskap i en tid av digital informationsosäkerhet.

Journalistiken och fria medier är en av de mest betydelsefulla institutionerna för att upprätthålla och stärka denna motståndskraft. Genom granskning, kontextualisering och ansvarstagande bidrar journalistiken till att skapa orientering i ett komplext informationslandskap.

Samtidigt prövas dess roll kontinuerligt – av teknologiska förändringar, ekonomiska villkor och en ibland ifrågasatt legitimitet.

Tillsammans erbjuder kapitlen en mångfacetterad förståelse av motståndskraft som något som skapas i relation mellan individer, medier och samhällsstrukturer. Det är i detta samspel som möjligheten till ett motståndskraftigt samhälle formas.

Förhoppningen är att denna antologi ska bidra till reflektion, fördjupad kunskap och fortsatt samtal om vad det innebär att vara motståndskraftig i vår tid.

Robert Olsson
Redaktör
Ordförande Medier & demokrati

”” Det demokratiska samtalet förs numera i allt högre grad genom digitala plattformar vars ägare, algoritmer och affärsmodeller vi varken kontrollerar eller fullt ut förstår. ””

Carl Heath

Doktorand, institutionen för tillämpad IT,
vid Göteborgs universitet.

Senior forskare och fokusledare, digital resiliens, på RISE.

Foto: Patrik Eriksson

Samtalet vi inte äger

Den 14 september 2026 går Sverige till val. I en fungerande demokrati är det som föregår valdagen nästan viktigare än valet självt. Den fria opinionsbildningen, debatten, det samtal mellan medborgare som prövar alternativ och ställer kandidater till svars är minst lika betydelsefulla. Sverige rankas konsekvent bland världens starkaste demokratier av V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet.¹ Vi har grundlagsskyddad tryckfrihet sedan 1766, yttrandefrihetsgrundlag, en public service med bred räckvidd och högt förtroende, myndigheter som Mediemyndigheten och Myndigheten för psykologiskt försvar, och oberoende domstolar. Det svenska demokratiska ekosystemet har byggts under lång tid och visat sig anmärkningsvärt motståndskraftigt.

1 V-Dem Institute. (2024). Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. University of Gothenburg. <https://www.v-dem.net/publications/democracy-reports/>

Men det demokratiska samtalet förs långt ifrån bara i dessa institutioner. Det förs numera i allt högre grad genom digitala plattformar vars ägare, algoritmer och affärsmodeller vi varken kontrollerar eller fullt ut förstår.

2018 fick jag i uppdrag av regeringen att som särskild utredare kartlägga hur digitaliseringen påverkar det demokratiska samtalet. Betänkandet *Det demokratiska samtalet i en digital tid* (SOU 2020:56) överlämnades till dåvarande demokratiminister Amanda Lind och identifierade tydliga risker. Som desinformation och informationspåverkan, hot och hat mot förtroendevalda och opinionsbildare, och en accelererande förskjutning av det offentliga samtalet mot digitala rum vi inte själva byggt. Utredningen föreslog bland annat ett förstärkt strategiskt förhållningssätt samt en nationell satsning på medie- och informationskunnighet. Sex år senare har de problem vi kartlade inte minskat. De har förvärrats.

Sedan betänkandet publicerades har det geopolitiska landskapet förändrats i grunden. Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 förändrade den europeiska säkerhetsordningen. Sverige ansökte om och beviljades NATO-medlemskap. Myndigheten för psykologiskt försvar etablerades 2022 som del av det återupprättade totalförsvaret. Och den teknologiska infrastruktur som bär vårt demokratiska samtal har genomgått förändringar som gör den mer sårbar, inte mindre.

De som vill att det demokratiska samtalet ska tystna har redan gjort framsteg. Brottsoffermyndighetens kunskapsöversikt visar att 64 procent av unga mellan 16 och 25 år har utsatts för hot och hat-

online.² Omkring 70 procent av befolkningen uppger att de anpassat sitt sätt att uttrycka sig online för att undvika hot.³ Själv censuren underminerar yttrandefriheten inifrån, inte genom lagstiftning utan genom rädsla. Den som hotas tillräckligt länge slutar till sist att tala.

Det digitala landskapet förskjuts snabbt. Internetstiftelsens rapport *Svenskarna och internet 2025* visar att andelen som veckovis använder X (tidigare Twitter) har sjunkit från 11 till 8 procent. 13 procent uppger att de lämnat plattformen sedan Elon Musks övertagande 2022. Bland unga har nedgången varit särskilt brant. Bluesky tredubblades till 2 procent och Threads till 7 procent.⁴ Plattformsmigrationer av detta slag är sällan slumpmässiga. De vittnar om att det förtroende som länge burit de dominerande plattformarna håller på att erodera.

”” Det demokratiska samtalet vilar i sin helhet på en teknologisk infrastruktur som ägs och styrs av aktörer vars intressen inte sammanfaller med demokratin. ””

Det grundläggande problemet handlar om något djupare än vilken plattform medborgarna väljer. Det demokratiska samtalet vilar i sin helhet på en teknologisk infrastruktur som ägs och styrs av aktörer vars

2 Brottsoffermyndigheten. (2021). Näthat och demokratiskt deltagande: En kunskapsöversikt. https://www.brottsoffermyndigheten.se/media/t1dnhnsp/kunskapsoversikt_nathat_2021_webb.pdf

3 Brottsoffermyndigheten. (2025). Näthatets omfattning och mekanismer: En jämförande enkätstudie. https://www.brottsoffermyndigheten.se/media/l3cmrhh/brom_nathatets-omfattning-och-mekanismer_webb.pdf

4 Internetstiftelsen. (2025). Svenskarna och internet 2025. <https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2025/>

intressen inte sammanfaller med demokratins. Brookings Institution beskriver Facebook och Google som allmännyttiga funktioner för demokratin vars algoritmiska infrastruktur formar hur vi konsumerar nyheter, kommunicerar, debatterar gemensamma frågor och fattar kollektiva beslut.⁵ Fem plattformsföretag kontrollerar idag den stora majoriteten av global digital informationsdistribution. Inget av dem har sin hemvist i Europa. Inför det svenska valet 2026 ställs frågan på sin spets.

En bredare hotbild

Säkerhetspolisens lägesbild från mars 2025, ger en entydig bild. Sverige står inför ett bredare och allvarigare hot än på decennier. Ryssland, Kina och Iran identifieras som de tre primära hotaktörerna. Främmande makt bedriver underrättelseverksamhet och påverkansoperationer med syfte att destabilisera Sverige och Europa, genom cyberangrepp, drönarflygningar och sabotage av kritisk infrastruktur i Östersjön.⁶ Militära underrättelsetjänsten MUST:s årsöversikt, publicerad den 17 februari 2026, går längre och tillhandahåller en ovanligt konkret tidslinje. Inom tre till fem år bedöms Ryssland ha förmåga att ta kontroll över mindre landområden av strategisk betydelse vid gränsen mot NATO-länder, förutsatt att Ryssland

5 Brookings Institution. (2023). Utilities for democracy: Why and how the algorithmic infrastructure of Facebook and Google must be regulated. <https://www.brookings.edu/articles/utilities-for-democracy-why-and-how-the-algorithmic-infrastructure-of-facebook-and-google-must-be-regulated/>

6 Säkerhetspolisens. (2025). Säkerhetspolisens 2024/2025: Lägesbild. <https://www.sakerhetspolisen.se/om-sakerhetspolisen/publikationer/sakerhetspolisens-lagesbild/sakerhetspolisen-2024-2025/sammanfattning.html>

bedömer att NATO inte kan enas om Artikel 5.⁷

Informationspåverkan är ett centralt verktyg i denna hotbild. Men under det senaste decenniet har vi gjort oss skyldiga till ett analytiskt misstag. Vi har kallat allt för desinformation. James Pamment, verksam vid Institutet för psykologiskt försvar vid Lunds universitet, menar att Europa mellan 2014 och 2022 klumpade ihop tre vitt skilda hot under ett namn.⁸ Den första kategorin handlar om felaktig och vilseledande information, där faktakontroll och källkritik är effektiva verktyg och civilsamhället bär huvudansvaret. Den andra kategorin är koordinerade påverkanskampanjer, dolda och mångfacetterade, som kräver underrättelseförmåga med öppna källor och kapacitet att spåra nätverk. Faktakontroll räcker inte. Den tredje nivån kallar Pamment påverkan från främmande makt, det vill säga informationspåverkan kombinerad med diplomatiskt tryck, cyberattacker, spionage och ekonomisk utpressning. Det som också kan kallas hybridhot. Att överlåta försvaret mot detta till att arbeta med medie- och informationskunnighet vore som att skicka brandkåren mot en militär belägring.⁹

Distinktionen låter akademisk men har konkreta konsekvenser. Om man behandlar alla tre nivåerna som “desinformation” bygger man

7 Försvarsmakten/MUST. (2026). MUST Årsöversikt 2025. <https://www.forsvarsmakten.se/globalassets/02-om-forsvarsmakten/myndighetsinformation/dokument/aktuellt/nyheter/must-arsoversikt-2025.pdf>

8 Pamment, J. (2026, 19 februari). A Psychological Defence Approach to Countering FIMI [Föreläsning]. Total Defence Training Programme, Kyiv, Ukraina.

9 Pamment, J. & Isaksson, E. (2024). Psychological Defence: Concepts and Principles for the 2020s (MPF rapportserie 6/2024). Myndigheten för psykologiskt försvar. https://mpf.se/download/18.34845f44192b793f4ee27d9/1730120674895/241017_Psychological-Defence-Concepts-and-principles-for-the-2020s_rapport.pdf

fel förmågor. Rysslands Social Design Agency (SDA), vars kapacitet analyserats av Pamment och Tsurtsunia vid Lunds universitet utifrån över 3 000 läckta dokument, producerade 139 000 medieinnehåll och genererade över tio miljarder visningar eller kontaktpunkter med deras påverkansmaterial mellan januari 2023 och april 2024, med en uppskattad budget om 600 miljoner euro årligen.¹⁰ SDA bedriver industriell informationskrigföring vars doktrin organisationen själv kallar internationell konfliktologi, eller med andra ord att systematiskt exploatera och förstärka sociala och politiska spänningar i demokratier.

Kinas omstrukturerade propagandaapparat opererar parallellt. Haime, Lu, Yang och Bandurski¹¹ beskriver ett flernivåsystem de kallar Centralization+, där internationella kommunikationscentra på provinsiell och lokal nivå bedriver informationsoperationer globalt med centraliserad kommunistpartikontroll men decentraliserad implementering. Hotet begränsas inte till enskilda plattformar utan genomsyrar en hel statlig apparat.¹²

10 Pamment, J. & Tsurtsunia, D. (2025). Beyond Operation Doppelgänger: A Capability Assessment of the Social Design Agency. Myndigheten för psykologiskt försvar / Psychological Defence Research Institute, Lund University. <https://mpf.se/download/18.61f9e18a1982b59e2b4102/1753106202838/BeyondOperationDoppelganger.pdf>

11 Haime, J., Lu, Y., Yang, M. & Bandurski, D. (2026). Centralization+: Understanding China's Transforming Strategy for Global Information Influence. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.4626748819c47b558e3732/1770885553343/Centralization.pdf>

12 Haime, J., Lu, Y., Yang, M. & Bandurski, D. (2026). Centralization+: Understanding China's Transforming Strategy for Global Information Influence. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.4626748819c47b558e3732/1770885553343/Centralization.pdf>

Sverige har redan prövats. Samma vecka som Myndigheten för psykologiskt försvar etablerades i januari 2022 drabbades landet av den största informationspåverkanskampanjen i modern tid, riktad mot arabisktalande målgrupper med påståendet att svenska socialtjänsten systematiskt kidnappade muslimska barn.¹³ Kampanjen exploaterade verkliga förtroendeproblem, spreds via YouTube-kanaler med miljontals följare och nådde tiotals miljoner tittare. Myndigheten för psykologiskt försvars opinionsundersökning visar att hälften av befolkningen tror att falsk och vilseledande information från Ryssland har påverkat Sverige det senaste året.¹⁴

Plattformer utan demokratisk förankring

Hotbilden från statliga aktörer är allvarlig. Men det finns en djupare strukturell sårbarhet som sällan artikuleras fullt ut. De plattformar genom vilka vårt demokratiska samtal i praktiken förs kontrolleras av aktörer som i flera fall explicit uttryckt avsikter som strider mot demokratiska värden.

Den amerikanska nationella säkerhetsstrategin, publicerad i december 2025, nämner Europa 48 gånger. Strategin hävdar att europeiska regeringars “undergrävande av demokratiska processer” hindrar folkviljan och lovar att USA ska “odla motstånd mot Europas nuvarande

13 Regeringen. (2022, februari). Disinformation campaign against Swedish public authorities regarding social services. <https://www.government.se/articles/2022/02/disinformation-campaign-against-swedish-public-authorities-regarding-social-services/>

14 Myndigheten för psykologiskt försvar. (2026). Opinioner 2025. https://mpf.se/download/18.b36cf7b19b2bf1256d4c58/1768224568818/Opinioner-2025_tga.pdf

kurs inom europeiska nationer.” Den uttrycker “stor optimism” för “patriotiska europeiska partier,” en formulering som syftar på högerradikala rörelser.¹⁵ Chatham House beskriver strategin som ett åtagande att “sluta avtal, slå mot Europa och gå på tå kring autokrater”.¹⁶ European Policy Centre karaktäriserar den som “ett existentiellt hot mot Europa”.¹⁷

Elon Musk, ägare till X och en av de mest inflytelserika aktörerna i den globala digitala informationsmiljön, har systematiskt intervenerat i europeiska demokratier. I Tyskland förklarade han att “bara AfD kan rädda Tyskland” och livestreamade en intervju med partiledaren Alice Weidel. CDU-ledaren Friedrich Merz kommenterade att han inte kunde minnas “ett jämförbart fall av inblandning i västerländska demokratiers historia.” I Storbritannien stödde Musk Reform UK och drev kampanjen “Frige Tommy Robinson.” I Italien byggde han en allians med Giorgia Meloni. Om Sverige har han skrivit att “Sverige håller på att dö” och hävdade att Olof Palme förstörde landet. Mönstret är konsekvent. Stöd till högerradikala rörelser, förakt för europeiska institutioner och en algoritmisk infrastruktur som förstärker budskapen.

15 The White House. (2025, december). National Security Strategy of the United States of America November 2025. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

16 Chatham House. (2025, december). Trump’s new national security strategy: Cut deals, hammer Europe, and tread gently around autocrats. <https://www.chatham-house.org/2025/12/trumps-new-national-security-strategy-cut-deals-hammer-europe-and-tread-gently-around>

17 European Policy Centre. (2025). Trump’s new National Security Strategy – an existential threat to Europe. <https://www.epc.eu/publication/trumps-new-national-security-strategy-an-existential-threat-to-europe/>

TikTok representerar en annan dimension av samma problem. MPF:s studie *The TikTok Problem* placerar plattformen i ett ramverk av kognitiv krigföring.¹⁸ NATO:s ramverk för kognitiv krigföring beskriver den som en okonventionell form av hybridkrigföring där människans medvetande blir det primära slagfältet.¹⁹ Kina är en uttalad hotaktör i Säkerhetspolisens och MUST:s bedömningar, och TikToks ägarstruktur genom ByteDance innebär att en auktoritär stat som inte tillåter fri opinionsbildning på hemmaplan kontrollerar en av de mest använda plattformarna bland unga svenskar. EU:s dataskyddsmyndighet bötfällde TikTok med 530 miljoner euro i maj 2025 för överföring av EU-användares persondata till Kina.²⁰

I januari 2025 avvecklade Meta sitt oberoende faktakontrollprogram, veckor innan Donald Trumps återinträde i Vita Huset.²¹ De två dominerande sociala plattformarna saknar nu oberoende faktakontroll mitt under en period av intensifierad informationspåverkan.

Det kausala sambandet mellan algoritmisk design och politisk polarisering har nu vetenskapligt stöd. Robertson, Pröllochs, Schwarzenegger, Pärnamets, Van Bavel och Rahwan publicerade

18 Košková, Z. (2026). The TikTok Problem: A Study on Cognitive Warfare. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.4626748819c47b558e3744/1770885748788/TikTok%20Report.pdf>

19 du Cluzel, F. (2021). Cognitive Warfare. NATO Innovation Hub / Allied Command Transformation. https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/20210113_CW-Final-v2-.pdf

20 NBCNews. (2025, maj). TikTok fined 530 million euros by E.U. regulator over data protection. <https://www.nbcnews.com/tech/security/tiktok-fined-530-million-euros-eu-regulator-data-protection-rcna204448>

21 CNBC. (2025, 7 januari). Meta scraps fact-checking, brings back political content in latest Trump-friendly move. <https://www.cnbc.com/2025/01/07/meta-eliminates-third-party-fact-checking-moves-to-community-notes.html>

2024 i tidskriften *Science* resultaten av en randomiserad kontrollerad studie med 1 256 deltagare på X. Deltagare vars flöden algoritmiskt omorienterades bort från polariserande innehåll uppvisade minskad affektiv polarisering, medan de som exponerades för mer polariserande innehåll blev mer polariserade. Effekten motsvarade tre års polariseringsförändring i USA.²² Huszár och kollegor visade redan 2022 att mainstream höger fick högre algoritmisk förstärkning i sex av sju undersökta länder.²³ Algoritmerna är inte neutrala. De utövar politisk makt.

Carnegie Endowment for International Peace uttrycker dilemmat som att plattformsledare “inte är valda av de samhällen de påverkar, men att deras plattformar i praktiken fungerar som styrningsinstitutioner”.²⁴

22 Robertson, C. E., Pröllochs, N., Schwarzenegger, K., Pärnamets, P., Van Bavel, J. J. & Rahwan, I. (2024). Reranking partisan animosity in algorithmic social media feeds alters affective polarization. *Science*. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.adu5584>

23 Huszár, F., Ktena, S. I., O'Brien, C., Belli, L., Tabibian, A., Vakali, A. & Hardt, M. (2022). Algorithmic amplification of politics on Twitter. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(1), e2025334119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2025334119>

24 Csernaton, R. (2025, 30 oktober). Corporate Geopolitics: When Billionaires Rival States. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/10/corporate-geopolitics-when-billionaires-rival-states?lang=en>

Algoritmernas acceleration

Generativ AI har förändrat spelplanen. Kostnaden för att producera övertygande falskt innehåll, text, bild, ljud och video, har kollapsat. I december 2025 genererade Grok, Elon Musks AI-modell, icke-samtyckebaserade sexualiserade bilder av offentliga personer, däribland Sveriges vice statsminister Ebba Busch. Under krisveckan rapporterade Copyleaks att Grok producerade ungefär en icke-samtyckebaserad sexualiserad bild per minut.²⁵ Incidenten gick djupare än deepfake-problemet. Den visade tydligt hur uppmärksamhetsekonomin fungerar. Kontroversen drev engagemang, och engagemang genererade nedladdningar. Nedladdningar genererar pengar till plattformens ägare.

Rysslands SDA har redan integrerat AI-verktyg i sina operationer. AI-drivna nyhetsförfalskningsajter växte tiofaldigt på ett år.²⁶ Men det finns en mindre uppmärksammas konsekvens. Verkligt material kan numera avfärdas som AI-genererat. Fenomenet kallas ibland för "liars dividend". Förtroendet urholkas för allt innehåll, falskt såväl som sant. I en miljö där allt kan vara fabricerat riskerar även autentisk information att mötas med misstro.

Tekniken förstärker ett problem som i grunden är kognitivt. Edevald och Österberg²⁷ beskriver vad de kallar Janusansiktet. Repetition

25 Copyleaks. (2025, 30 december). Grok and Nonconsensual Image Manipulation. <https://copyleaks.com/blog/grok-and-nonconsensual-image-manipulation>

26 Gallotti, R. & De Domenico, M. (2025). AI-driven disinformation: Policy recommendations for democratic resilience. *Frontiers in Artificial Intelligence*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12351547/>

27 Edevald, A. & Österberg, J. (2025). Janusansiktet: En metafor för informationspåverkan och kognitiva bias. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.2e360aec1999e24e287165a/1759845133266/Janusansiktet.pdf>

tjänar både lärande och spridning av falsk information. Upprepad exponering ökar den upplevda sannolikheten i ett påstående, oavsett om det är sant, genom vad som kallas den illusoriska sanningseffekten. Bekräftelsebias, tendensen att söka och acceptera information som bekräftar befintliga övertygelser, förstärker mekanismen. Lägg till algoritmiska flöden designade för engagemang som belönar ilska och konflikt, och det blir tydligt varför plattformarnas design spelar roll. Robertson och kollegors studie visade att deltagare som exponerades för mer polariserande innehåll rapporterade mer ilska och sorgsenhet.²⁸ Affärsmodellen och demokratin drar åt olika håll.

FOI:s analys av EU-valet 2024 bekräftar att kombinationen av geopolitiska spänningar och teknisk utveckling “medger alltmer avancerade former av påverkansförsök”.²⁹ NATO Strategic Communications Centre of Excellence beskriver utmaningen ur ett vidare perspektiv. Uppgiften handlar ytterst om att bevara den mänskliga förmågan att föreställa sig en värld värd att försvara. När automatiserade system styr vad vi ser och skalar upp inflytande handlar risken om mer än vilseledning. Handlingskraft, berättande och mening riskerar att urholkas.³⁰

28 Robertson, C. E., Pröllochs, N., Schwarzenegger, K., Pärnamets, P., Van Bavel, J. J. & Rahwan, I. (2024). Reranking partisan animosity in algorithmic social media feeds alters affective polarization. *Science*. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.adu5584>

29 Totalförsvarets forskningsinstitut. (2024). Desinformation och påverkan i samband med EU-valet 2024 (FOI Memo 8735). <https://www.foi.se/rapportsammanfattning?reportNo=FOI+Memo+8735>

30 NATO StratCom CoE. (2026). The NextGen information environment. <https://stratcomcoe.org/publications/the-nextgen-information-environment/339/>

Bildkunnighet framstår här som en allt mer betydelsefull kompetens. Karlsson, Ördén, Karlsson Häikiö och Malm³¹ argumenterar för att förmågan att tolka, analysera och skapa visuellt innehåll utgör en demokratisk kärnkompetens. Barn och unga, som främst konsumerar nyheter via videobaserade plattformar, är särskilt exponerade. Att möta visuell desinformation kräver mer än teknologiska lösningar. Karlsson och kollegor talar om “ett samlat engagemang för bildkunnighet som en demokratisk kärnkompetens”.³²

Från plattformar till protokoll

Sverige har mött den här typen av utmaning förut. På 1920-talet stod Europa inför radions genombrott. Nazismens Tyskland visade snart vad som kunde ske när ett nytt massmedium blev propagandaverktyg. Sveriges svar var institutionsbyggande. AB Radiotjänst grundades 1924, modellerat efter BBC med starkt engagemang för folkbildning och oberoende. Tre ledstjärnor formade svensk mediepolicy. Parlamentariskt ansvar, folkbildning som primärt syfte och lika tillgång för alla. Under 67 år drevs svensk broadcasting helt på icke-kommersiell basis. Idag lyssnar 7,4 miljoner av 10,6 miljoner

31 Karlsson, I., Ördén, H., Karlsson Häikiö, T. & Malm, M. (2026). Bildkunnighet och beredskap. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.61617f1419b2c0522ec3d5d/1768381298626/Bildkunnighet%20och%20beredskap.pdf>

32 Karlsson, I., Ördén, H., Karlsson Häikiö, T. & Malm, M. (2026). Bildkunnighet och beredskap. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.61617f1419b2c0522ec3d5d/1768381298626/Bildkunnighet%20och%20beredskap.pdf>

invånare på Sveriges Radios kanaler varje vecka.³³ Staten satte ramarna men styrde inte innehållet.

Nu behövs samma typ av institutionellt svar, men med annan teknologi. Att reglera slutna kommersiella plattformar är nödvändigt men otillräckligt. Vi behöver också bygga öppna alternativ.

Distinktionen mellan plattform och protokoll är central. En plattform är en sluten trädgård där ett företag sätter alla regler, styr algoritmerna och äger relationerna. Ett protokoll är en öppen standard som alla kan bygga på och ingen enskild aktör kontrollerar. E-post fungerar så. Webben fungerar så. ActivityPub, det öppna protokoll som bär Mastodon, PeerTube och en rad andra tjänster, och AT Protocol, som bär Bluesky, erbjuder nu reella alternativ för social kommunikation. Europeiska kommissionen driver redan en egen Mastodon-instans. WordPress har integrerat ActivityPub-stöd.

EU:s Digital Services Act och Digital Markets Act utgör viktiga regulatoriska verktyg. DSA ställer krav på transparens, riskbedömning och forskaraccess till data, och graderar kraven så att de strängaste gäller plattformar med över 45 miljoner aktiva användare i EU. DMA inkluderar interoperabilitetsbestämmelser som kan tvinga dominerande plattformar att tillåta kopplingar till konkurrerande tjänster.³⁴³⁵ Men reglering är till sin natur reaktiv. Det behövs proaktiva investeringar i öppen infrastruktur.

33 Sveriges Radio. (2024). 7,4 miljoner unika lyssnare i veckan för Sveriges Radio 2024. <https://www.sverigesradio.se/artikel/7-4-miljoner-unika-lyssnare-i-veckan-for-sveriges-radio-2024>

34 EU Digital Services Act. (2022). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>

35 EU Digital Markets Act. (2022). <https://digital-markets-act.ec.europa.eu/>

Cory Doctorow argumenterar för vad han kallar konfrontativ interoperabilitet, eller rätten att bygga kompatibla tjänster utan plattformens tillstånd, vilket bryter monopolistisk kontroll. Kombinationen av regulatoriska mandat och konfrontativ interoperabilitet bildar vad Doctorow beskriver som “ett tvåkomponentslim.” Om regulatorer kräver interoperabilitet men bara förlitar sig på plattformens goda vilja, kan de stora aktörerna fördröja och obstruera tills konkurrenten gått i konkurs. Den oberoende rätten att koppla in, utan att be om lov, ger interoperabiliteten kraft.³⁶

EU-kommissionens färdplan för öppen källkod positionerar detta område som en central pelare i Europas teknologiska suveränitet och föreslår en dedikerad finansieringsmekanism för att stödja kritiska projekt inom öppen källkod.³⁷ Open Future, en europeisk tankesmedja, framhåller att “offentligt styrd infrastruktur är nyckeln till hållbara sociala medier”.³⁸ Francesca Bria, Barcelonas teknologichef 2016 till 2020, visade genom plattformen Decidim att alternativet inte behöver vara abstrakt. Decidim kombinerar fri och öppen källkod med deltagande demokrati och används idag av kommuner i hela Europa.³⁹

36 Doctorow, C. (2023). *The Internet Con: How To Seize the Means of Computation*. Verso Books.

37 European Alliance for Industrial Data, Edge and Cloud. (2025). *The Open Source Way to EU Digital Sovereignty & Competitiveness*. Europeiska kommissionen. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/thematic-roadmap-open-source-and-inputs-common-trust-principles>

38 Open Future. (2024). *Publicly Governed Infrastructure is the Key to Sustainable Social Media*. <https://openfuture.eu/blog/publicly-governed-infrastructure-is-the-key-to-sustainable-social-media/>

39 Bria, F. (2018). *Using Free Software to build a more democratic, inclusive and sustainable digital society* [Intervju]. FSFE. <https://fsfe.org/news/2018/news-20180705-01.en.html>

Tänk i visioner. Sveriges Radio och SVT publicerar via öppna protokoll. Kommuner driver egna instanser för medborgardialog. Myndigheter som Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan når ut direkt, genom egen teknik, på öppet protokoll, till federerade sociala media, oavsett det är text, bild, ljud eller video. Civilsamhällets organisationer, idrottsföreningar, studieförbund, fackföreningar, har platser i samma nätverk, men i egen regi och med egen rådighet. Medier publicerar mot samma protokoll med sina olika affärsmodeller. I ett federerat system ligger data fördelat på flera noder, ofta lokalt. Om en del slås ut fortsätter resten att fungera. Det stärker motståndskraften i kris och i krig.

Distinktionen är enkel. Vi har både Liseberg och stadsbibliotek i min hemstad Göteborg. Vi har både köpcentrum och torg. Digitala tivolin, med sina algoritmer och sin uppmärksamhetshandel, duger för nöje. Men de platser där opinionsbildning sker och samhällets riktning avgörs förutsätter en annan logik, en som inte är designad för att maximera ilska utan för att möjliggöra samtal.

Inför valet den 14 september 2026 har Sverige fortfarande bland de starkaste institutionella förutsättningarna i världen för ett fritt demokratiskt samtal. Regeringens permanenta koordineringsorgan för valskydd samlar Säkerhetspolisen, Polismyndigheten, MPF, MSB och det nationella cybersäkerhetscentret.⁴⁰ Men institutionellt skydd räcker inte om infrastrukturen det samtalet förs genom kontrolleras av andra. Vi behöver inte bara försvara det demokratiska samtalet. Vi behöver bygga de rum där det kan föras fritt.

40 Regeringen. (2025). Åtgärder för att skydda det svenska valet. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/valpaverkan/>

Referenser

- Bria, F. (2018). Using Free Software to build a more democratic, inclusive and sustainable digital society [Intervju]. FSFE. <https://fsfe.org/news/2018/news-20180705-01.en.html>
- Brookings Institution. (2023). Utilities for democracy: Why and how the algorithmic infrastructure of Facebook and Google must be regulated. <https://www.brookings.edu/articles/utilities-for-democracy-why-and-how-the-algorithmic-infrastructure-of-facebook-and-google-must-be-regulated/>
- Brottsoffermyndigheten. (2021). Näthat och demokratiskt deltagande: En kunskapsöversikt. https://www.brottsoffermyndigheten.se/media/t1dnhnsp/kunskapsoversikt_nathat_2021_webb.pdf
- Brottsoffermyndigheten. (2025). Näthatets omfattning och mekanismer: En jämförande enkätstudie. https://www.brottsoffermyndigheten.se/media/l3cmrhh/brom_nathatets-omfattning-och-mekanismer_webb.pdf
- Chatham House. (2025, december). Trump's new national security strategy: Cut deals, hammer Europe, and tread gently around autocrats. <https://www.chathamhouse.org/2025/12/trumps-new-national-security-strategy-cut-deals-hammer-europe-and-tread-gently-around>
- CNBC. (2025, 7 januari). Meta scraps fact-checking, brings back political content in latest Trump-friendly move. <https://www.cnn.com/2025/01/07/meta-eliminates-third-party-fact-checking-moves-to-community-notes.html>

- Copyleaks. (2025, 30 december). Grok and Nonconsensual Image Manipulation. <https://copyleaks.com/blog/grok-and-nonconsensual-image-manipulation>
- Csernaton, R. (2025, 30 oktober). Corporate Geopolitics: When Billionaires Rival States. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/10/corporate-geopolitics-when-billionaires-rival-states?lang=en>
- Doctorow, C. (2023). The Internet Con: How To Seize the Means of Computation. Verso Books.
- du Cluzel, F. (2021). Cognitive Warfare. NATO Innovation Hub / Allied Command Transformation. https://innovation-hub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/20210113_CW-Final-v2-.pdf
- Edevald, A. & Österberg, J. (2025). Janusansiktet: En metafor för informationspåverkan och kognitiva bias. Myn-digheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.2e360aec1999e24e287165a/1759845133266/Janusansiktet.pdf>
- EU Digital Markets Act. (2022). <https://digital-markets-act.ec.europa.eu/>
- EU Digital Services Act. (2022). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>

- European Alliance for Industrial Data, Edge and Cloud. (2025). The Open Source Way to EU Digital Sovereignty & Competitiveness. Europeiska kommissionen. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/thematic-roadmap-open-source-and-inputs-common-trust-principles>
- European Policy Centre. (2025). Trump's new National Security Strategy – an existential threat to Europe. <https://www.epc.eu/publication/trumps-new-national-security-strategy-an-existential-threat-to-europe/>
- Försvarsmakten/MUST. (2026). MUST Årsöversikt 2025. <https://www.forsvarsmakten.se/globalassets/02-om-forsvarsmakten/myndighetsinformation/dokument/aktuellt/nyheter/must-arsoversikt-2025.pdf>
- Gallotti, R. & De Domenico, M. (2025). AI-driven disinformation: Policy recommendations for democratic resilience. *Frontiers in Artificial Intelligence*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12351547/>
- Haime, J., Lu, Y., Yang, M. & Bandurski, D. (2026). Centralization+: Understanding China's Transforming Strategy for Global Information Influence. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.4626748819c47b558e3732/1770885553343/Centralization.pdf>
- Huszár, F., Ktena, S. I., O'Brien, C., Belli, L., Tabibian, A., Vakali, A. & Hardt, M. (2022). Algorithmic amplification of politics on Twitter. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(1), e2025334119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2025334119>

- Internetstiftelsen. (2025). Svenskarna och internet 2025. <https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2025/>
- Karlsson, I., Ördén, H., Karlsson Häikiö, T. & Malm, M. (2026). Bildkunnighet och beredskap. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.61617f1419b-2c0522ec3d5d/1768381298626/Bildkunnighet%20och%20beredskap.pdf>
- Košková, Z. (2026). The TikTok Problem: A Study on Cognitive Warfare. Myndigheten för psykologiskt försvar. <https://mpf.se/download/18.4626748819c47b558e3744/1770885748788/TikTok%20Report.pdf>
- Myndigheten för psykologiskt försvar. (2026). Opinioner 2025. https://mpf.se/download/18.b36cf7b19b2bf-1256d4c58/1768224568818/Opinioner-2025_tga.pdf
- NATO StratCom CoE. (2026). The NextGen information environment. <https://stratcomcoe.org/publications/the-next-gen-information-environment/339/>
- NBC News. (2025, maj). TikTok fined 530 million euros by E.U. regulator over data protection. <https://www.nbcnews.com/tech/security/tiktok-fined-530-million-euros-eu-regulator-data-protection-rcna204448>
- Open Future. (2024). Publicly Governed Infrastructure is the Key to Sustainable Social Media. <https://openfuture.eu/blog/publicly-governed-infrastructure-is-the-key-to-sustainable-social-media/>

- Pamment, J. (2026, 19 februari). A Psychological Defence Approach to Countering FIMI [Föreläsning]. Total Defence Training Programme, Kyiv, Ukraina.
- Pamment, J. & Isaksson, E. (2024). Psychological Defence: Concepts and Principles for the 2020s (MPF rapportserie 6/2024). Myndigheten för psykologiskt försvar. https://mpf.se/download/18.34845f44192b793f4ee27d9/1730120674895/241017_Psychological-Defence-Concepts-and-principles-for-the-2020s_rapport.pdf
- Pamment, J. & Tsurtsumia, D. (2025). Beyond Operation Doppelgänger: A Capability Assessment of the Social Design Agency. Myndigheten för psykologiskt försvar / Psychological Defence Research Institute, Lund University. <https://mpf.se/download/18.61f9e18a-1982b59e2b4102/1753106202838/BeyondOperationDoppelganger.pdf>
- Regeringen. (2022, februari). Disinformation campaign against Swedish public authorities regarding social services. <https://www.government.se/articles/2022/02/disinformation-campaign-against-swedish-public-authorities-regarding-social-services/>
- Regeringen. (2025). Åtgärder för att skydda det svenska valet. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/valpaverkan/>

- Robertson, C. E., Pröllochs, N., Schwarzenegger, K., Pärnamets, P., Van Bavel, J. J. & Rahwan, I. (2024). Reranking partisan animosity in algorithmic social media feeds alters affective polarization. *Science*. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.adu5584>
- Sveriges Radio. (2024). 7,4 miljoner unika lyssnare i veckan för Sveriges Radio 2024. <https://www.sverigesradio.se/artikel/7-4-miljoner-unika-lyssnare-i-veckan-for-sveriges-radio-2024>
- Säkerhetspolisen. (2025). Säkerhetspolisen 2024/2025: Lägesbild. <https://www.sakerhetspolisen.se/om-sakerhetspolisen/publikationer/sakerhetspolisens-lagesbild/sakerhetspolisen-2024-2025/sammanfattning.html>
- The White House. (2025, december). National Security Strategy of the United States of America November 2025. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>
- Totalförsvarets forskningsinstitut. (2024). Desinformation och påverkan i samband med EU-valet 2024 (FOI Memo 8735). <https://www.foi.se/rapportsammanfattning?report-No=FOI+Memo+8735>
- V-Dem Institute. (2024). Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. University of Gothenburg. <https://www.v-dem.net/publications/democracy-reports/>

” Idag premierar stora sociala medieplattformar visuellt material, men samtidigt fokuserar huvuddelen av forskningen om desinformation och otillbörlig påverkan fortfarande på textmediet.”

Magdalena Malm

Generalsekreterare för Bildkonst Sverige

Foto: Emmeli Person

Bilden i den nya världssordningen

Desinformation utpekades som ett av de största hoten i världen av Världsekonomiskt Forum (WEF) i Davos 2025. Just nu pågår ett stort skifte vad gäller information och desinformation. Utan att vi riktigt lagt märke till det har bilder kommit att dominera våra medieflöden och därmed blivit ett viktigt verktyg för spridning av desinformation. Med utvecklingen av generativ artificiell intelligens (AI) kommer nya möjligheter att skapa extremt realistiska bilder och videomaterial, och frågan om visuell desinformation har nu blivit akut. I en svensk kontext visar detta sig i den senaste tidens händelser där tv-bolag av misstag publicerat AI-genererat innehåll. Trots den oroande utvecklingen ligger fokus i debatten i dag på den tekniska utvecklingen snarare än på den kunskap som människor behöver för att hantera bildflödet. För att möta utvecklingen diskuteras lagstiftning och begränsning av digitala plattformar i skolan, medan åtgärder för ökad bildkunnighet lyser med sin frånvaro.

”” Visuellt material är effektivt i kommunikation eftersom vi konsumerar bilder snabbare än text och minns bilder bättre än det vi läst. ””

Visuellt material är effektivt i kommunikation eftersom vi konsumerar bilder snabbare än text och minns bilder bättre än det vi läst. Bilder fyller flera funktioner. Exempelvis har nyhetsbilder länge betraktats som en verifiering av händelser. Men bilder och videomaterial associeras också med nöje, underhållning och kultur. Därför når kommunikation i form av memes eller genom humor oss när vi är mindre uppmärksamma och därmed sårbara.

Bilder har alltid varit ett medel för att illustrera berättelser och förmedla känslor. Nationer har i propaganda utvecklat en estetik som stärker deras budskap och förhålligar ledare, och aktörer såsom Islamiska staten använde redan för tio år sedan dataspel för att rekrytera nya medlemmar. I vår tids sociala medieflöden är bild och rörlig bild bärande element i desinformation. Och med utvecklingen av generativ AI kommer produktion och spridning att accelerera. Aktiv kunskap i att uttrycka sig i bild bidrar till analysförmåga, agens och motståndskraft. För att uppnå denna kunskap krävs träning både i teoretisk analys och aktivt övande.

Inom bildkonsten och filmen ryms både teoretisk kunskap om bildanalys och praktisk kunskap i att uttrycka sig i bild. Analys av bilder, vinklar, ursprung och skillnaden mellan dokumentära och iscensatta bilder har länge varit centrala frågor för konstnärer i ämne för studier inom pedagogisk och konstnärlig forskning. Inom konsten finns således en djup kunskap om hur bilders komposition, färgval, utsnitt, klippning och redigering kan användas för att skapa olika budskap och aktivera olika känslor.

Demokratin under hot

Det demokratiska styrelseskicket vilar ytterst på att medborgare kan ta välinformerade beslut och vara aktiva i demokratiskt ansvarsutkrävande.¹ Inom ramen för en liberal demokrati behöver medborgare tillgång till relevant information. Politiska frågor bör också kunna diskuteras i en öppen, meningsfull och pluralistisk dialog. Yttrandefrihet, pressfrihet och åsiktsfrihet möjliggör tillgång till information, men ger också olika grupper möjlighet att delta i debatten och framföra skilda perspektiv och synsätt.

I takt med ökade säkerhetspolitiska spänningar blir informationspåverkan ett växande problem för demokratiska samhällen. Spridning av desinformation – felaktig eller missvisande information med syfte att vilseleda – kan påverka det offentliga samtalet, öka samhälleliga splittringar, och underminera medborgares tillgång till relevant och korrekt information. Detta omöjliggör både pluralistisk dialog och demokratiskt ansvarsutkrävande. Otillbörlig informationspåverkan – när utländska aktörer försöker påverka medborgare eller beslutsfattare genom manipulativa tekniker – kan vidare undergräva medborgares möjligheter till självständigt beslutsfattande och tilliten till demokratiska aktörer och institutioner. I krig och kris kan en sådan bristande tillit påverka myndigheternas möjlighet att informera befolkningen, och ytterst påverka medborgarnas försvarsvilja.

1 R. A. Dahl, *On democracy* (Yale University Press, New Haven, 1998).

”” Trots en omfattande debatt om otillbörlig informationspåverkan har potentialen i bild- och videobaserad desinformation ofta förbisetts. ””

Trots en omfattande debatt om otillbörlig informationspåverkan har potentialen i bild- och videobaserad desinformation ofta förbisetts. Hos yngre medborgare utgör exempelvis idag videobaserade sociala medier – såsom TikTok – den främsta nyhetskällan.² Förändringen i mediemiljön aktualiserar behovet av ökade kunskaper om hur visuellt material påverkar användare. Bild- och videomaterial fångar vår uppmärksamhet på ett annat sätt än text.³ Frågan om visuell desinformation blir också än mer aktuell med utvecklingen av generativ artificiell intelligens (GenAI). GenAI underlättar produktionen av verklighetstroget icke-autentiskt visuellt material. I förlängningen riskerar en ökad osäkerhet kring visuella mediers autenticitet att undergräva förtroendet för etablerade medier.⁴

Modern propaganda och psykologisk krigsföring

Metoder för propagandaproduktion har ständigt anpassats till den tillgängliga teknologin. Det som särskiljer dagens situation

2 N. Newman, A. Ross Arguedas, C. T. Robertson, R. Kleis Nielsen, & R. Fletcher, Reuters Institute Digital News Report 2025, (2025), 18.

3 T. Weikmann, & S. Lecheler, ”Visual disinformation in a digital age: A literature synthesis and research agenda”, *New Media & Society*, 25(12), (2023): 3696–3713.

4 C. Vaccari, & A. Chadwick, ”Deepfakes and disinformation: Exploring the impact of synthetic political video on deception, uncertainty, and trust in news”, *Social media+ society*, 6(1). (2020).

är hur nya teknologier skapar en möjlighet att producera allt mer verklighetstroget artificiellt visuellt material. Studier visar exempelvis att bilder av ansikten skapade med hjälp av artificiell intelligens kan vara omöjliga att skilja från autentiska bilder och i vissa fall också upplevas som mer trovärdiga.⁵ De tekniska möjligheterna till artificiell bildproduktion utvecklas också snabbt.⁶ Detta understryker vikten av att ta i beaktande de potentiella effekterna också av visuell desinformation och hur vilseledande material i form av bild- och videomaterial kan samspela med text.

I samtida forskning definieras visuell desinformation som ”användningen av bilder av desinformationsaktörer för att, med avsikt, presentera en vilseledande eller fabricerad bild av verkligheten”.⁷ Exempel är så kallade deepfakes – icke-autentiskt eller manipulerat videomaterial – som kan påverka medborgares informationsinhämtning, kunskapsproduktion och omdömesförmåga.⁸ Nya studier antyder att visuell desinformation skiljer sig från textbaserad informationspåverkan i flera avseenden.

I fråga om produktion kan kvaliteten på visuell desinformation variera beroende på tillgång till teknik och kostnad. Ett välkänt

5 S. J. Nightingale & H. Farid, ”AI-synthesized faces are indistinguishable from real faces and more trustworthy”. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(8), (2022).

6 Á. F. Gambín, A. Yazidi, A. Vasilakos, H. Haugerud, & Y. Djenouri, ”Deepfakes: current and future trends”. *Artificial Intelligence Review*, 57(3), 64. (2024).

7 M. Hameleers, T. E. Powell, T. G. Van Der Meer, & L. Bos, ”A picture paints a thousand lies? The effects and mechanisms of multimodal disinformation and rebuttals disseminated via social media”, *Political communication*, 37(2), (2020): 283.

8 Gambín ”Deepfakes: current and future trends” och D. Fallis, ”The epistemic threat of deepfakes”, *Philosophy & Technology*, 34(4), (2021): 623–643.

och gammalt problem är användningen av autentiskt bildmaterial för att stödja falska påståenden eller för att uppmuntra missvisande slutsatser.⁹ I fråga om resurser är det också relativt enkelt att ta en existerande bild eller video ur sitt sammanhang, eller att beskära fotografier för att skapa en missvisande effekt. Det har länge varit svårare och mer kostsamt att till exempel använda artificiell intelligens för att skapa deepfakes eller manipulera datavisualiseringar. Forskare drar därför slutsatsen att ju mer sofistikerad den visuella desinformationen är, desto mer sannolikt är det att en statlig aktör ligger bakom manipulationen.¹⁰ Mycket tyder dock på att detta snabbt håller på att förändras med utvecklingen av mer sofistikerade och billiga AI-baserade verktyg.

Idag premierar stora sociala medieplattformar visuellt material, men samtidigt fokuserar huvuddelen av forskningen om desinformation och otillbörlig påverkan fortfarande på textmediet.¹¹ Forskning om visuell desinformation behövs då den skiljer sig från textbaserad. Till exempel bearbetas bild- och videomaterial på ett annat sätt av den mänskliga hjärnan.¹² Detta problem blir större med utvecklingen av Generativ AI där studier visar att klassisk faktagranskning inte fungerar lika väl.¹³ Samtidigt pekar existerande forskning på att unga individer, trots en utpräglad vana att navigera i den digitala informationsmiljön, ofta brister i förmågan att tolka och producera visuellt material.¹⁴

9 E. J. Newman & N. Schwarz, (2024). "Misinformed by images: How images influence perceptions of truth and what can be done about it", *Current Opinion in Psychology*: 56 (2024).

10 Weikmann, & Lecheler, "Visual disinformation in a digital age".

11 Newman, et al. Reuters Institute Digital News Report.

12 Weikmann, & Lecheler, "Visual disinformation in a digital age".

13 C. Vaccari, & A. Chadwick, "Deepfakes and disinformation".

14 E. Brumberger, "Visual Literacy and the Digital Native: An Examination of the Millennial Learner", *Journal of Visual Literacy*, 30(1), (2011): 19-47.

Den videobaserade plattformen TikTok utgör den största källan till oro vad gäller spridning av desinformation.¹⁵ Appen är dessutom särskilt inriktad på unga då en majoritet av användarna är under 30 år.¹⁶ Denna globala tendens understryker ytterligare vikten av kuniga, aktiva och välinformerade medborgare för stärkt demokratisk motståndskraft.¹⁷

Informationspåverkan utgör idag en komponent i en bredare hybridstrategi där statliga eller icke-statliga hotaktörer använder manipulativa tekniker för att öka splittringen inom ett land.¹⁸ Fokus ligger på att kartlägga sårbarheter i befolkningen, för att sedan exploatera dessa för sin egen strategiska vinning. Aktörer kan använda riktade budskap för att underblåsa motsättningar mellan grupper och öka konfliktnivån i samhället; det kan exempelvis handla om att förstärka politiska, ideologiska, ekonomiska eller sociala motsättningar.¹⁹ Sådana motsättningar kan bidra till minskad tillit mellan medborgare och påverka allmänhetens förtroende för demokratiska institutioner. I förlängningen kan denna form av påverkan också underminera möjligheten till en meningsfull pluralistisk offentlig dialog.²⁰ Således är informationspåverkan ett säkerhetspolitiskt verktyg som riktar

15 Newman, et al. Reuters Institute Digital News Report.

16 D. Curry, TikTok Revenue and Usage Statistics. Business of Apps. (2025)

17 A. Lührmann, L. Gastaldi, D. Hirndorf, & S. I. Lindberg, *Defending Democracy against Illiberal Challengers. A resource guide.* (University of Gothenburg: V-Dem Institute, 2020) och W. Merkel, & A. Lührmann, "Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges", *Democratization*, 28(5), 869–884. (2021).

18 M. Wigell, "Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy", *International Affairs*, 95(3), (2019): 262.

19 M. Denov, "Hybrid threats and human security", *Journal of Aggression, Conflict & Peace Research*, 17(3), (2025): 160.

20 Hedling, E., "Social identities and democratic vulnerabilities: Learning from examples of targeted disinformation", *Hybrid CoE Papers*, 24. (2025).

sig mot de grundläggande principer som den liberala demokratiska ordningen vilar på.²¹

I en kriskontext utgör vidare otillbörlig informationspåverkan ett särskilt problem. En krissituation, med en hög grad av osäkerhet, är en tacksam grogrund för spridning av felaktig information och rykten.²² Ofta finns mindre tillförlitlig information att tillgå samtidigt som medborgarna upplever ett ökat informationsbehov. Osäkerheten skapar i sin tur förutsättningar för aktörer som vill utnyttja det informationsvakuum som uppstår för att utöva påverkan. Forskning inom kriskommunikation visar på vikten av kommunikation från trovärdiga aktörer i kris.²³ I ljuset av detta blir det uppenbart att otillbörlig informationspåverkan, om den framgångsrikt lyckas undergräva tilliten till information och demokratiska aktörer, också minskar förutsättningarna för exempelvis myndighetsaktörer att agera i kris.²⁴

21 M. Hellman, Security, Disinformation and Harmful Narratives: RT and Sputnik News Coverage about Sweden. (Springer Nature, 2024), 3.

22 M. Akram, A. Nasar, & A. Arshad-Ayaz, "A bibliometric analysis of disinformation through social media", *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 12(4), e202242. (2022).

23 J. Falkheimer, "Crisis Communication for Psychological Defence", in Falkheimer & Pamment (Eds.), *Psychological Defence and Information Influence: An Introduction*. Lund University: Psychological Defence Research Institute. (2025).

24 Wagnsson, C., "What is at stake in the information sphere? Anxieties about malign information influence among ordinary Swedes", *European security*, 29(4), (2020): 409.

Så kallad ”psykologisk krigföring” riktas både mot befolkningen som helhet och mot trupper vid fronten, och ett strategiskt nyckelmål för statligt sponsrad propaganda är att sprida cynism och en känsla av uppgivenhet.²⁵ Både tillit mellan individer och tillit till politiska aktörer har visat sig vara viktiga komponenter i försvarsvilja.²⁶ Detta innebär att den informationspåverkan som i fredstid syftar till att underminera tilliten till demokratiska institutioner även riskerar att ha implikationer för befolkningens motståndskraft i krig.

Bildkunnighet som sanhällelig motståndskraft

Visuell litteracitet är en akademisk term för *bildkunnighet* som knyter an till det etablerade begreppet informationskunnighet. Begreppet bildkunnighet innehåller dessutom inte bara förmågan att tolka bild, utan också förmågan att uttrycka sig i bild. Inom bildkunnighet ryms både begreppen bildkunnighet och filmkunnighet som har vuxit fram inom bildkonstområdet respektive filmen. Det senare har mer fokus på rörliga bilder.

25 M. C. Libicki, *What is Information Warfare?* (National Defence University, 1995), 35 och P. Pomerantsev, ”Authoritarianism goes global (II): The Kremlin’s information war”, *Journal of Democracy*, 26(4), (2015): 40–50.

26 T. Persson & S. Widmalm, ”Upon entering NATO: explaining defence willingness among Swedes”, *European Security*, 33(4), (2023): 690–710.

Bildkunnighet utgör en del av det större området medie- och informationskunnighet (MIK). MIK definierades av UNESCO år 2011 och är en överordnad definition.²⁷ Mediekunskap handlar om att förstå och analysera mediernas funktion och budskap, medan informationskunnighet fokuserar på att hitta, värdera och använda information. Digital kompetens är ett tredje viktigt område som ingår i MIK och som handlar om förmågan att använda digitala verktyg och plattformar. MIK innefattar såväl förståelsekunskaper, kognitiva och analytiska förmågor som färdigheter relaterade till samhällets medie- och kommunikationskultur. I utvecklandet av MIK är läs- och skrivförmåga liksom språk- och bildförståelse centrala i dagens bildsamhälle. Eftersom bildkunnighet är en avgörande kompetens för att kunna navigera och aktivt delta i dagens medielandskap behöver arbetet med bildkunnighet inom MIK öka väsentligt.

Bildkonst för resiliens

Kunskapen om bilder och förmågan att uttrycka sig i bild har historiskt utvecklats inom bildkonst och film. Gestaltning är den process där konstnären utifrån en idé skapar ett färdigt konstverk. Gestaltningen omfattar inte bara val av motiv utan är en komplex sammanvävning av estetiska val såsom komposition, färgsättning, ljus, hur text och bild samspelar, musiksättning i filmer, med mera. Det är genom dessa val som bilden eller filmens betydelse uppstår. Således har konstnärer inom bildkonst och film en utvecklad kompetens i att inte bara skapa bilder, utan också att analysera bilders påverkan.

27 Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K. & Cheung, C. (2011). Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO

<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001929/192971e.pdf> [2014-02-13]

När fotografiet uppfanns skedde ett skifte inom bildkonsten, där den gick från att vara främst avbildande – en funktion som ersatts av fotografiet – till en utveckling av de olika ismer som vi känner från modernismen. En av de aspekter som fördjupades inom bildkonsten var frågan om hur vi ser, uppfattar och tolkar. René Magrittes målning *Bildernas förräderi* målades 1929. Den föreställer en pipa och en text där det står ”Ceci n’est pas une pipe” (Detta är inte en pipa). Konstverket visar på hur bildkonsten redan för hundra år sedan reflekterade över avbildning och verklighet. Inom filmen har möjligheten att skapa illusion redan från början varit ett tema. Detta beskrivs i filmen *And the King Said What a Fantastic Machine*.²⁸ En rad konstnärer och filmare har intresserat sig för exempelvis nazismens propaganda och undersökt verklighet i relation till fiktion, vad som finns bakom kameran, eller utanför bild. Inom journalistiken finns bildkunnighet främst i form av verifiering av bilder, vilket sedan länge har varit centralt i rapportering från krig och konflikter.

Att stärka barn och ungas läsförståelse är ett prioriterat område inom kulturpolitiken. Sedan länge finns det satsningar på att stärka läsförståelsen i hela Sverige. I ett medielandskap dominerat av bilder är det dock angeläget att jämföra behovet av bildkunnighet med de insatser som sker inom läsfrämjande. Såväl läsförståelse som bildkunnighet är väsentliga kompetenser för att kunna medverka i demokratin, men utmaningarna inom områdena skiljer sig åt. Kunskap om bildkunnighet finns inom bildämnet i skolan. Den finns också hos konstens och filmens aktörer, såväl som hos konstorganisationer, biografer och andra pedagogiska aktörer. Konstnärer, filmare och pedagoger besitter djup kunskap inom området. Bildpedagoger vittnar i Bildkonst Sveriges utredning om att övning i att själv producera bild är ett mer effektivt sätt att öka den kritiska förmågan

28 Axel Danielson och Maximilien Van Aertryck, *And the King Said, What a Fantastic Machine!* TriArt, Sverige, 88 min, 2023.

att tolka bilder än att bara lära sig det teoretiskt. Detta återspeglas i hur vi lär oss att läsa genom att öva skrivande.

Strukturer för bildkunnighet

Bildkunnigheten har hittills haft en mindre roll i Mediemyndighetens arbete. Idag finns två handledningar i övande i bildkunnighet – *Bilder och verklighet* och *Propaganda och bilders makt* – som just uppdaterats i enlighet med dagens nya landskap med AI-genererade bilder. I undersökningen *Unga och medier* som genomförs vartannat år ingår inga frågor om bildkunnighet.

Det är främst i bildämnet som bildkunnighet lärs ut och övas i skolan. Idag består bildämnet av olika aspekter av bildkunnighet: bildskapande, bildframställning, bildkommunikation, bildredigering och bildanalys.²⁹ Eleverna utvecklar sin förmåga att både producera bilder och processa bildinformation – till exempel att urskilja visuell desinformation – både gällande stillbild och rörlig bild. Således ger bildämnet barn och unga verktyg för att förstå hur bilder – från reklam och nyhetsbilder till sociala medier och AI-genererat innehåll – kommunicerar, påverkar och ibland manipulerar, och hur normer och värderingar uttrycks i bilder, vilket i sin tur stärker deras möjligheter till aktivt deltagande i samhällslivet.

Visuell kultur och visuell kompetens har tillkommit som begrepp i kommentarmaterialen för bild till läroplanen för grundskolan, vilket tyder på en breddning av förståelsen av ämnesområdet.³⁰ En ökad bildkunnighet i skolan aktualiseras av denna breddning av

29 Skolverket, Kommentarmaterial till kursplanen i bild – grundskolan, (2022).

30 Skolverket, Kommentarmaterial till kursplanen i bild.

bildområdet gentemot forskningsfältet visuell kultur, vilket också medför en ökad medvetenhet kring bilders påverkan och en resiliens mot desinformation.

Idag finns det cirka 2 200 bildlärare i årskurs 7 till 9 i grundskolan i Sverige. I årskurs 1 till 3 finns runt 13 000 bildbehöriga grundskollärare och i årskurs 4 till 6 omkring 6 500 bildbehöriga grundskollärare.³¹ I grundskolan undervisas varje elev i bild i totalt 240 timmar under hela sin skoltid. För att sätta detta i perspektiv: matematiklärare har 1 230 timmar och svensklärare 1 490 timmar till sitt förfogande.

Dessutom räknas bildämnet inte längre som kärnverksamhet på gymnasiet.³² Detta har till följd att elevers förberedelse för ett samhälle där visuell kommunikation spelar en central roll är begränsad. I förlängningen påverkar detta också entreprenörskap, möjligheterna till utbildningsval inom kreativa näringar och konstnärliga yrkesområden, samt områden som är beroende av konstnärliga kunskaper såsom kreativitet, problemlösningsförmåga och innovation.

Utvecklandet av bildkunnighet, visuell kompetens, är en del av barn och ungas agentskap, vilket innebär att barn, elever och studenter i formell utbildning i ungdomsskolan är delaktiga i en kunskapsproduktion där det bör beredas utrymme för deras åsikter och perspektiv. Denna visuella agens kan förstås som förmågan att göra egna tolkningar av det man ser, dra slutsatser och agera utifrån dessa. Genom artefakter, arkitektur, design, konst och kulturupplevelser ska elever i undervisningen få möjlighet att möta och behandla frågeställningar som är mångtydiga.

31 Skolverket, Statistik om förskola och skola, (2024).

32 SOU, Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola. Regeringskansliet, (2008): 27.

Visuell agens kan även få särskild betydelse i kris- och krigssituationer.³³ I en tid av omfattande visuell påverkan behöver bildkunnighet därför förstås som en bred kompetens.³⁴ Den innefattar källkritisk förmåga, kunskap om de tekniska villkoren för produktion och spridning av visuellt material samt en fördjupad förståelse för hur visuella uttryck tolkas och hur visuell kultur bidrar till att forma och reproducera normer, värderingar och ideal.

Kulturrådet har idag cirka 160 miljoner i tjänster och projektstöd för att öka läsförståelse. Utöver detta satsar regeringen 480 miljoner på inköp av böcker till skolor. När det kommer till statliga insatser för ökad bildkunnighet saknas motsvarande satsningar. Filminstitutet har idag omkring 6 miljoner i projektstöd och tjänster för att främja filmkunnighet. I dagsläget finns inga medel eller metodstöd för bildkunnighet som riktar sig till bildkonstens arrangörer.

Runt om i Sverige arbetar organisationer med bild- och filmkunnighet, men idag bärs arbetet till stor del av eldsjälarna och i tillfälliga projekt. Med tanke på ämnets betydelse för Sveriges civila försvar är detta minst sagt otillräckligt.

33 C. Khoury, & J. Hemsley, "Scrolling Through Chaos: The Implications of TikTok for Crisis Sensemaking", *Social Media+ Society*, 11(4), (2025): 1–16.

34 M. Kalantzis & B. Cope, "Literacy in the time of Artificial Intelligence", *Reading Research Quarterly* 60, no. 1. (2025): e591.

Slutsats

Bildkunnighet är en central förmåga för att kunna motstå desinformation och att kunna medverka i det demokratiska samtalet. Vår förmåga att stå emot visuell desinformation kan ha stor betydelse för hur Sverige kan stå emot systematisk desinformationspåverkan. Idag saknas kunskap i bildkunnighet inte bara hos barn och unga utan också hos centrala samhällsfunktioner. Det saknas också nationella strategier.

Det behövs mer forskning om hur visuell desinformation används för otillbörlig påverkan, hur den sprids och hur dess effekter skiljer sig från textbaserad desinformation. För att få ett helhetsgrepp om den visuella dimensionen av desinformation och statsaktörers påverkan krävs interdisciplinära ansatser som förenar forskning inom säkerhetsstudier, medie- och kommunikationsvetenskap, kognitionsvetenskap samt konst- och filmvetenskap. Samtidigt krävs konkreta åtgärder för att stärka befolkningens motståndskraft mot visuell påverkan. Och med utvecklingen av generativ AI har vi ingen tid att förlora.

Bildkunnighet bör prioriteras i skolan, både genom en stärkt bildundervisning och genom integrering i andra ämnen samt i arbetet med källkritik. Organisationer inom bildkonst och film besitter omfattande kompetens inom området och kan, med ökade resurser, bidra till en betydande kunskapshöjning både i och utanför skolan. Arbetet med bildkunnighet bör även stärkas inom myndigheter som Mediemyndigheten, Kulturrådet och Svenska Filminstitutet.

Artikeln är en förkortad version av rapporten *Bildkunnighet och beredskap. Vilken kunskap behövs för att bemöta desinformation genom bild?* Rapporten är framtagen av Bildkonst Sverige på uppdrag av Myndigheten för psykologiskt försvar. Författare är Isabelle Karlsson kommunikationsvetare vid Lunds universitet, Hedvig Ördén som är statsvetare och forskare vid Forskningsinstitutet för psykologiskt försvar, Lunds universitet, och Tarja Karlsson Häikiö, professor i visuell och materiell kultur på HDK-Valand vid Göteborgs universitet samt Magdalena Malm. Rapporten i sin helhet finns på www.bildkonstsverige.se

Referenser

- Akram, M., Nasar, A., & Arshad-Ayaz, A., "A bibliometric analysis of disinformation through social media", *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 12(4), e202242. (2022).
- Brumberger, E. "Visual Literacy and the Digital Native: An Examination of the Millennial Learner", *Journal of Visual Literacy*, 30(1), (2011): 19-47.
- Curry, D., *TikTok Revenue and Usage Statistics*. Business of Apps. (2025)
- Dahl, Robert A., *On democracy*. New Haven: Yale University Press, 1998.
- Danielson, A., & Aertryck, M. V., *And the King Said, What a Fantastic Machine!* TriArt, Sverige, 88 min, 2023.
- Denov, M., "Hybrid threats and human security", *Journal of Aggression, Conflict & Peace Research*, 17(3), 157–170.
- Falkheimer, J., "Crisis Communication for Psychological Defence", in Falkheimer, J. & Pamment, J. (Eds.), *Psychological Defence and Information Influence: An Introduction*. Lund University: Psychological Defence Research Institute. (2025).
- Fallis, D. "The epistemic threat of deepfakes", *Philosophy & Technology*, 34(4), (2021): 623–643.

- Gambín, Á. F., Yazidi, A., Vasilakos, A., Haugerud, H., & Djenouri, Y., "Deepfakes: current and future trends". *Artificial Intelligence Review*, 57(3), 64. (2024)
- Hameleers, M., Powell, T. E., Van Der Meer, T. G., & Bos, L., "A picture paints a thousand lies? The effects and mechanisms of multimodal disinformation and rebuttals disseminated via social media", *Political communication*, 37(2), (2020): 281–301.
- Hedling, E., "Social identities and democratic vulnerabilities: Learning from examples of targeted disinformation", *Hybrid CoE Papers*, 24. (2025).
- Hellman, M., *Security, Disinformation and Harmful Narratives: RT and Sputnik News Coverage about Sweden*. Springer Nature, 2024.
- Kalantzis, M. & Cope, B., "Literacy in the time of Artificial Intelligence", *Reading Research Quarterly* 60, no. 1. (2025): e591.
- I Karlsson, T Karlsson Häikiö, H Ördén, M Malm, *Bildkunnighet och beredskap. Vilken kunskap behövs för att bemöta desinformation genom bild?* Bildkonst Sverige 2026.
- Khoury, C., & Hemsley, J., "Scrolling Through Chaos: The Implications of TikTok for Crisis Sensemaking", *Social Media+ Society*, 11(4), (2025): 1–16.
- Libicki, M. C., *What is Information Warfare?* National Defence University, 1995.

- Lührmann, A., Gastaldi, L., Hirndorf, D., & Lindberg, S. I., *Defending Democracy against Illiberal Challengers. A resource guide*. (University of Gothenburg: V-Dem Institute, 2020).
- Merkel, W., & Lührmann, A., "Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges", *Democratization*, 28(5), 869–884.(2021).
- Newman, E. J., & Schwarz, N., "Misinformed by images: How images influence perceptions of truth and what can be done about it", *Current Opinion in Psychology*, 56. (2024).
- Newman, N., Ross Arguedas, A., Robertson, C. T., Kleis Nielsen, R., & Fletcher, R. (2025). *Reuters Institute Digital News Report 2025*.
- Nightingale, S. J. & Farid, H., "AI-synthesized faces are indistinguishable from real faces and more trustworthy". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(8), (2022).
- Persson, T., & Widmalm, S., "Upon entering NATO: explaining defence willingness among Swedes", *European Security*, 33(4), (2023): 690–710.
- Pomerantsev, P., "Authoritarianism goes global (II): The Kremlin's information war", *Journal of Democracy*, 26(4), (2015): 40–50.
- Skolverket, *Kommentarmaterial till kursplanen i bild – grundskolan*, (2022).
- Skolverket, *Statistik om förskola och skola*, (2024).

SOU, *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*, Regeringskansliet, (2008): 27.

Vaccari, C., & Chadwick, A. "Deepfakes and disinformation: Exploring the impact of synthetic political video on deception, uncertainty, and trust in news", *Social media+ society*, 6(1). (2020).

Wagnsson, C., "What is at stake in the information sphere? Anxieties about malign information influence among ordinary Swedes", *European security*, 29(4), (2020): 397–415.

Weikmann, T., & Lecheler, S., "Visual disinformation in a digital age: A literature synthesis and research agenda", *New Media & Society*, 25(12), (2023): 3696–3713.

Wigell, M., "Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy", *International Affairs*, 95(3), 12–12. (2019).

Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K. & Cheung, C. (2011). *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris: UNESCO

<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001929/192971e.pdf>
[2014-02-13]

””Det som tidigare hade mötts av sociala kostnader kan i dag i stället generera uppmärksamhet, bekräftelse eller ökad räckvidd.””

Oscar Björkenfeldt

Postdoktor i rättssociologi vid Göteborgs universitet

Foto: Lindholmen Science Park

När det normala förändras

Om tryck, normer och offentlighetens villkor

Inledning

Under min studietid arbetade jag en sommar som vikarierande kriminalvårdare. Tillsammans med ett antal andra universitetsstudenter täckte vi upp under semesterperioden och arbetade sida vid sida med ordinarie personal. Vi som vikarierade hade framför allt två saker gemensamt: vi kom utifrån in i en etablerad arbetskultur, och vi befann oss – genom våra studier – mitt i utvecklingen av ett mer självständigt och kritiskt tänkande. Denna strävan var inte lika påtaglig bland den ordinarie personalen. I stället präglades arbetsplatsen av en jargong som ofta var hård, ofta färgad av skepsis och inte sällan förknippad med rasistiska och nedvärderande narrativ. Efter några veckor gick det att urskilja hur vissa av studenterna började anpassa sig till denna jargong. De började tala om och med de intagna på ett annat sätt.

Det var dock svårt att sätta fingret på detta skifte. Vissa studenter tycktes, genom små och gradvisa avläsningar av rådande normer, anpassa sig till jargongen. Detta är i sig inte särskilt förvånande. Vi vet att människor ofta orienterar sig efter sin omgivning, prövar gränser, anpassar sig och söker tillhörighet. Samtidigt upplevs denna process sällan som ett aktivt val. Det som däremot blev tydligt under mitt sommarvikariat var hur denna utveckling kom att stå i direkt motsats till en av de mest grundläggande principerna i Kriminalvårdens värdegrund: en human människosyn med respekt för den enskilda individen. Detta gällde naturligtvis inte alla inom kriminalvården, men var tillräckligt utbrett för att kunna urskiljas som ett återkommande mönster som formade beteenden.

Liknande processer kan också iakttas i större skala och beskrivs ofta som subtila och svåra att fånga. Den gradvisa normaliseringen av en mer toxisk samtalston utgör, menar jag, ett tydligt exempel. I denna utveckling har forskningen konstaterat att de yrken och professioner som bär upp centrala demokratiska funktioner är attraktiva måltavlor. Man närmar sig inte sällan detta som ett försök att undergräva yrkenas legitimitet. Min tes är att problematiken inte längre utgör en marginell del av offentligheten, utan i allt högre grad tar plats i människors vardag.

I detta kapitel argumenterar jag för att gradvisa förskjutningar i språk, normer och sociala sanktioner bör förstås som en bredare normaliseringsprocess i offentligheten. Särskilt fokus riktas mot hur delegitimerande narrativ om demokratibärande professioner inte bara uttrycker misstro, utan också bidrar till att förändra villkoren för hur dessa yrken kan verka. Utgångspunkten är att det avgörande inte är enskilda uttryck i sig, utan hur de tillsammans omformar vad som framstår som legitimt, möjligt och värt att uttrycka i offentligheten.

Normaliseringens konsekvenser i offentligheten

Om vi leker med tanken att min tes är korrekt, att vi faktiskt ser konturerna av en bredare normaliseringsprocess, blir den avgörande frågan inte vad detta fenomen är i sig, utan vad det gör med offentligheten. Det mest uppenbara är att den offentliga samtalstonen förändras – den blir mer konfrontativ, mer performativ och, enkelt uttryckt, mer otrevlig¹. Här aktualiseras en klassisk distinktion mellan varat och börat. Att något förekommer – att människor uttrycker sig hårt, polemiskt eller nedlåtande – innebär inte att det därmed bör accepteras som norm. Yttrandefriheten skyddar rätten att uttrycka sig, även på sätt som kan uppfattas som ociviliserade eller stötande, men den reglerar inte hur denna frihet bör användas i praktiken.

En möjlig tolkning av detta är att det därmed är fritt fram att bete sig lite hur som helst i digitala miljöer. Denna tolkning förstärks av att digitala beteenden i högre grad saknar de sociala sanktionssystem som präglar fysiska sammanhang². I sådana miljöer möts avvikande beteenden – avbrott, förolämpningar, förlöjliganden – ofta av direkta reaktioner som tystnad, tillrättavisningar eller social exkludering³. I digitala miljöer fungerar dessa mekanismer annorlunda. Den omedelbara återkopplingen är svagare, mer fragmenterad eller helt

1 Ruth Wodak, *The politics of fear : the shameless normalization of far-right discourse* (SAGE, 2021); José van Dijck m.fl., *The Platform Society* (Oxford University Press, 2018), <https://doi.org/10.1093/oso/9780190889760.001.0001>.

2 Cristina Bicchieri, *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms* (Cambridge University Press, 2005), Cambridge Core, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511616037>; Robert B. Cialdini och Noah J. Goldstein, "Social influence: Compliance and conformity", *Annu. Rev. Psychol.* 55, nr 1 (2004): 591–621.

3 Erving Goffman, *Interaction ritual : essays on face-to-face behavior*, 1. ed. (Pantheon, 1982).

frånvarande, samtidigt som kommunikationen formas av plattformarnas algoritmiska logik.

Detta utnyttjas i sin tur av politiska aktörer, som i ökande utsträckning använder algoritmiska strukturer – och i vissa fall artificiell intelligens – för att skapa konflikt, polarisera publikerna och vinna strategiska fördelar⁴. Resultatet är inte bara att vissa destruktiva narrativ blir vanligare, utan att själva sanktionssystemet förändras. Det som tidigare hade mötts av sociala kostnader kan i dag i stället generera uppmärksamhet, bekräftelse eller ökad räckvidd. I detta skifte förskjuts också gränserna för det normala – inte genom att regler förändras, utan genom att konsekvenserna av att bryta mot dem gör det.

En annan konsekvens av denna utveckling är att den påverkar människors beteenden. Forskning visar att när vissa uttryck blir mer synliga förändras inte bara hur de uppfattas, utan också i vilken utsträckning de upplevs som möjliga att själva använda⁵. I detta ligger en kumulativ dynamik, där varje nytt uttryck eller beteende bidrar till att gradvis sänka tröskeln för nästa. Samtidigt påverkar denna utveckling även dem som motsätter sig den. Benägenheten att anpassa sig i förväg – att väga sina ord, undvika vissa formuleringar eller avstå från deltagande – har visat sig vara hög även bland personer som inte själva utsatts för kränkningar online (Mahr et al., 2025; Arguedas et al., 2024; Hanitzsch & Vos, 2018). Beslutet att inte uttrycka sig bör därmed förstås som en medveten avvägning av risk

4 Claire E. Robertson m.fl., "Inside the funhouse mirror factory: How social media distorts perceptions of norms", *Current Opinion in Psychology* 60 (2024): 101918, <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101918>.

5 Nancy Rhodes m.fl., "Changing Norms: A Meta-Analytic Integration of Research on Social Norms Appeals", *Human Communication Research* 46, nr 2–3 (2020): 161–91, <https://doi.org/10.1093/hcr/hqz023>.

och konsekvens, snarare än som en brist på åsikter.

Konsekvensen är att offentligheten inte bara förändras genom vad som uttrycks, utan genom hur uttrycksutrymmet i sig omformas. Här uppstår lätt en asymmetri i vilka positioner som framträder som dominerande, vilket kan ge intrycket av en mer omfattande åsiktsförskjutning än vad som faktiskt har ägt rum. När sådana processer väl når en kritisk punkt kan förändringen dessutom bli självförstärkande (Andrighetto et al., 2024; Rhodes et al., 2020). Individer orienterar sig inte bara efter vad de själva tycker, utan efter vad de uppfattar att andra tycker. Om en viss positionering eller åsikt framstår som mer utbredd än den faktiskt är, kan detta i sig bidra till att fler anpassar sitt beteende i samma riktning. På så sätt fungerar normalisering inte enbart som en spegling av sociala förändringar, utan som en drivkraft i sig. Det är i detta skede – där uttryck, beteenden och uppfattningar börjar förstärka varandra – som förändringen får sin största betydelse för offentligheten.

En tredje konsekvens rör språkets och kunskapens villkor. Forskningen visar att förändringar i diskurs och sociala normer påverkar vad människor uppfattar som sant eller trovärdigt genom att förändra vilka signaler om konsensus som blir synliga, hur källors trovärdighet bedöms och vilka känslomässiga och kognitiva ramar informationen placeras i (Kuang & Bicchieri, 2024; Vlasceanu & Coman, 2021; Prike et al., 2024). Språkets utformning styr på så sätt uppmärksamheten, förändrar referenspunkter, aktiverar pragmatiska tolkningar och påverkar bedömningar av trovärdighet. När vissa ord, metaforer eller återkommande uttryck blir dominerande, förskjuts också de tolkningsramar genom vilka människor uppfattar institutioner, professioner och samhällsproblem (Krzyżanowski, 2020).

Här kan en parallell dras till retorik riktad mot viktiga samhällsinstitutioner. Om journalistik återkommande beskrivs som förljugen, forskare som politiserade och myndigheter som partiska, riktas inte bara kritik mot enskilda aktörer utan mot de kunskapsformer de representerar. Den kunskapsmässiga effekten av normalisering behöver dock inte bestå i att människor byter övertygelse i någon djupare mening. Snarare kan förändringen ligga i att gränsen mellan det plausibla och det mindre plausibla förskjuts. Upprepning, synlighet och social bekräftelse gör vissa narrativ mer bekanta, och därmed också mer sannolika att uppfattas som trovärdiga. Det betyder att normalisering verkar mindre genom övertygelse i klassisk mening och mer genom en gradvis omkalibrering av vad som känns rimligt, möjligt och socialt delbart.

Hur ett förändrat offentligt klimat påverkar demokratins professioner

De ovan beskrivna processerna är något de flesta av oss emellanåt tvingas förhålla sig till i digitala miljöer. Oftast tar de sig uttryck i mer vardagliga sammanhang och rör sådant som personliga konflikter, sociala missförstånd eller tillfälliga meningsutbyten. Det kan handla om hur en kommentar formuleras i en gruppchatt, hur ett inlägg tas emot i sociala medier, hur snabbt en diskussion kan glida från sakfråga till person, eller att man helt enkelt avstår från deltagande och mer passivt observerar.

Samma logik – av anpassning, riskavvägning och sociala sanktioner – gör sig även gällande i relation till yrken med centrala demokratiska funktioner. För kunskapsproducerande professioner, såsom journalister och forskare, riktas trycket mot deras epistemiska auktoritet – deras

möjlighet att definiera vad som framstår som sant och relevant⁶. För rättsvårdande och myndighetsutövande yrken, såsom åklagare och andra tjänstepersoner, handlar det i stället om att ifrågasätta beslutens legitimitet⁷. Inom välfärds- och utbildningssektorn, där socialarbetare, rektorer och lärare verkar, tar trycket oftare formen av personifierad kritik av professionellt omdöme och vardagliga beslut⁸.

Gemensamt för dessa yrken är dock att de verkar i gränslandet mellan individ och system. När de utsätts för återkommande tryck och delegitimering påverkas inte bara deras individuella handlingsutrymme, utan också de institutionella funktioner de representerar. Det innebär att normaliseringsprocessens konsekvenser inte bara varierar i form, utan också i vad som står på spel – från kunskapens legitimitet till rättsstatens och välfärdsstatens praktiska funktioner i vardagen.

Forskningen om utsattheten inom dessa yrken är i dag omfattande och relativt samstämmig. Studier visar att tryck mot dessa professioner får påtagliga konsekvenser, inte minst i form av negativa hälsoeffekter

6 S. Waisbord, "Mob Censorship: Online Harassment of US Journalists in Times of Digital Hate and Populism", *Digital Journalism* 8, nr 8 (2020): 1030–46, Scopus, <https://doi.org/10.1080/21670811.2020.1818111>; Oscar Björkenfeldt, "Online Harassment Against Journalists: A Socio-Legal and Working-Life Study of the Challenges and Impacts in Swedish Journalism" (Doktorsavhandling, Lunds universitet, 2024), <https://portal.research.lu.se/en/publications/online-harassment-against-journalists-a-socio-legal-and-working-l>.

7 Brå, Otillåten påverkan mot myndighetspersoner : en uppföljning (Brottsförebyggande rådet (BRÅ), 2016); Kevin O'Sullivan m.fl., "Judicial work and traumatic stress: Vilification, threats, and secondary trauma on the bench.", *Psychology, Public Policy, and Law (US)* 28, nr 4 (2022): 532–45, <https://doi.org/10.1037/law0000363>.

8 Cheryl Regehr m.fl., "Experiences of in-person violence and cyberviolence against child welfare workers in Canada", *The British Journal of Social Work*, september 2025, bcaf192, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaf192>.

och en ökad benägenhet till självcensur, där yrkesutövare anpassar sitt språk, undviker vissa ämnen eller avstår från deltagande i offentligheten. Samtidigt behöver denna anpassning inte innebära tystnad i strikt mening. En israelisk studie visade exempelvis hur journalister justerade ton och inramning av sitt innehåll för att undvika anklagelser om partiskhet eller politisk agenda, som en direkt respons på en högerpopulistisk retorik från regeringshåll⁹.

Samtidigt pekar forskningen på att hanteringen av problematiken ofta är bristfällig inom de organisationer där dessa personer verkar. En bidragande förklaring är att fenomenet i många avseenden är relativt nytt och svårfångat, men framför allt att det befinner sig i ett gränsland mellan olika ansvarsområden. Påhoppen är sällan entydigt olagliga i straffrättslig mening, men samtidigt tillräckligt omfattande och återkommande för att få tydliga konsekvenser i arbetsmiljön (Björkenfeldt, 2024; Malcorps et al., 2023). Detta skapar en situation där varken rättssystemet eller arbetsgivare fullt ut fångar problemets karaktär. Resultatet blir att ansvaret i praktiken ofta förskjuts till individen, som förväntas hantera konsekvenserna på egen hand. I förlängningen innebär detta att anpassning, snarare än motstånd, framstår som den mest rationella strategin.

9 A. Panievsky, "Strategic Rituals of Loyalty: When Israeli Journalists Face Digital Hate", *Digital Journalism* 11, nr 10 (2022): 1940–61, Scopus, <https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2118144>; Ayala Panievsky, *The new censorship : how the war on the media is taking us down*, *How the war on the media is taking us down*, ed. by Emily Maitlis (London : Footnote Press, 2025).{\Vi{}Digital Journalism} 11, nr 10 (2022)

Vad som är rimligt att uttrycka förskjuts

De processer som beskrivits i detta kapitel är i grunden inte dramatiska. De saknar tydliga brytpunkter, beslut eller enskilda händelser som kan pekats ut som avgörande. Precis som i det inledande exemplet sker förändringen gradvis genom upprepning och tillvänjning.

Ur ett makroperspektiv synliggör utvecklingen samspelet mellan formella och informella normsystem. Rättsstaten vilar ytterst på formella regler – lagar, rättssäkerhetsprinciper och institutionella ordningar – men dess funktion är i praktiken beroende av ett mer svårfångat normativt ramverk. Tillit till institutioner, respekt för professionellt omdöme och gemensamma föreställningar om vad som är legitimt utgör centrala, men informella, förutsättningar för att dessa system ska fungera.

I en digitaliserad offentlighet förändras detta förhållande. De former av social kontroll som tidigare upprätthölls mer tydligt i en mindre och mer avgränsad offentlighet ersätts av en mer fragmenterad miljö utan klara förhållningsregler. Gränserna för vad som uppfattas som rimligt att uttrycka förskjuts, och i denna rörelse riskerar också den moraliska kompassen att förlora sin stabilitet. Denna utveckling är svår att reglera. En betydande andel av de påtryckningar som riktas mot yrkesutövare når inte upp till straffrättslig nivå, men får betydande konsekvenser för yrkesutövning och institutionell praktik. Detta skapar ett gränsland där rättens räckvidd blir begränsad.

Det är i detta gränsland som de risker som beskrivits i kapitlet bör förstås. När misstroendeskapande narrativ om exempelvis journalistik, forskning eller myndighetsutövning blir återkommande inslag i offentligheten, påverkas inte bara enskilda aktörer utan också de institutionella förutsättningarna för hur dessa verksamheter kan fungera. Frågan är därmed inte enbart hur vi ska förstå dessa processer, utan hur de bör värderas i relation till demokratins grundläggande principer.

Det väcker i sin tur en mer övergripande fråga om i vilken utsträckning dessa processer kan förstås som ett säkerhetshot mot samhällsbärande institutioner. Samtidigt pekar det på att hanteringen av utvecklingen i hög grad är en bredare samhällelig uppgift. Utmaningen ligger i att på olika nivåer – från organisationer och professioner till politiska institutioner och civilsamhälle – formulera och upprätthålla mer hållbara och robusta spelregler, samt, i de fall där konsekvenserna är arbetsrelaterade, utveckla mer systematiska former för hantering.

Att identifiera och möta dessa förskjutningar handlar därmed inte bara om att sätta gränser, utan om att aktivt forma de normer som ska gälla för hur vi bemöter varandra – och de professionella företrädare som verkar i demokratins tjänst.

Referenser

- Bicchieri, Cristina. *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge University Press, 2005. Cambridge Core. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511616037>.
- Björkenfeldt, Oscar. "Online Harassment Against Journalists: A Socio-Legal and Working-Life Study of the Challenges and Impacts in Swedish Journalism". Doktorsavhandling, Lunds universitet, 2024. <https://portal.research.lu.se/en/publications/online-harassment-against-journalists-a-socio-legal-and-working-l>.
- Brå. *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner : en uppföljning. Brottsförebyggande rådet (BRÅ ;*, 2016.
- Cialdini, Robert B., och Noah J. Goldstein. "Social influence: Compliance and conformity". *Annu. Rev. Psychol.* 55, nr 1 (2004): 591–621.
- Dijck, José van, Thomas Poell, och Martijn de Waal. *The Platform Society*. Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190889760.001.0001>.
- Goffman, Erving. *Interaction ritual : essays on face-to-face behavior*. 1. ed. Pantheon, 1982.
- O'Sullivan, Kevin, Jill Hunter, Richard I. Kemp, och Prue Vines. "Judicial work and traumatic stress: Vilification, threats, and secondary trauma on the bench." *Psychology, Public Policy, and Law (US)* 28, nr 4 (2022): 532–45. <https://doi.org/10.1037/law0000363>.

- Panievsky, A. "Strategic Rituals of Loyalty: When Israeli Journalists Face Digital Hate". *Digital Journalism* 11, nr 10 (2022): 1940–61. Scopus. <https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2118144>.
- Panievsky, Ayala. *The new censorship : how the war on the media is taking us down. How the war on the media is taking us down*, edited by Emily Maitlis. London : Footnote Press, 2025.
- Regehr, Cheryl, Rachael Lefebvre, Barbara Fallon, m.fl. "Experiences of in-person violence and cyberviolence against child welfare workers in Canada". *The British Journal of Social Work*, september 2025, bcaf192. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaf192>.
- Rhodes, Nancy, Hillary C. Shulman, och Nikki McClaran. "Changing Norms: A Meta-Analytic Integration of Research on Social Norms Appeals". *Human Communication Research* 46, nr 2–3 (2020): 161–91. <https://doi.org/10.1093/hcr/hqz023>.
- Robertson, Claire E., Kareena S. del Rosario, och Jay J. Van Bavel. "Inside the funhouse mirror factory: How social media distorts perceptions of norms". *Current Opinion in Psychology* 60 (2024): 101918. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101918>.
- Waisbord, S. "Mob Censorship: Online Harassment of US Journalists in Times of Digital Hate and Populism". *Digital Journalism* 8, nr 8 (2020): 1030–46. Scopus. <https://doi.org/10.1080/21670811.2020.1818111>.
- Wodak, Ruth. *The politics of fear : the shameless normalization of far-right discourse*. SAGE, 2021.

”Även om propaganda, ryktesspridning och falska utsagor är uråldriga fenomen så finns det goda skäl att hävda att frågan om desinformation, missinformation och konspirationsteorier kommit att inta en särskilt central plats i offentligheten under det senaste decenniet.”

Linus Andersson

Docent i medie- och kommunikationsvetenskap,
Halmstad högskola

Foto: Anna-Frida Agardson, Högskolan i Halmstad

Kritiskt tänkande och mediekunnighet

Erfarenheter från ett
forskningsprojekt

Inledning

Efter det uppmärksammade mordet på aktivisten Charlie Kirk hösten 2025 liknade Spencer Cox, delstatsguvernören i Ohio där dådet skedde, sociala medier vid en cancer som ”kapat våra hjärnor, gjort oss beroende av raseri och fått oss att hata varandra”.¹ Det är en av vår tids stora gåtor hur de verktyg som medfört en radikal demokratisering av offentligheten lett till en situation som hotar att undergräva och förstöra de principer och institutioner som ofta förknippas med modern demokrati.

1 NBC “Meet the Press” 2025-09-14.

I dag har människor större tillgång till mer information och möjlighet att dela med sig av sina tankar än någonsin tidigare i historien, vilket på många sätt liknar den kommunikationsrevolution som tryckpressen startade i mitten av 1400-talet, och som brukar ses som en av förutsättningarna för den moderna demokratins genomslag i Europa. Trots det har debatter om den digitala utvecklingen mer och mer kommit att handla om motsatsen: hur sociala plattformar och globala teknikföretag hotar att undergräva demokratin.

I det här kapitlet kommer jag att diskutera digitaliseringens utmaningar för demokratin, och dela med mig av erfarenheter från ett forskningsprojekt som fokuserat på hur man kan arbeta med frågor om desinformation och konspirationsteorier i gymnasieskolan. Syftet är att bidra med perspektiv från forskningen om hur unga människor kan stärkas i sitt medborgarskap i en tid av digital informationsosäkerhet. Kapitlet består av fem delar:

1. En återblick av det senaste decenniets olika informationskriser.
2. En fördjupning av hur dessa kriser innebär ett demokratiskt problem.
3. Ett avsnitt som sammanfattar vilka svårigheter som finns att på strukturnivå adressera dessa problem.
4. En beskrivning av erfarenheterna från vårt forskningsprojekt i gymnasieskolor, samt en reflektion över hur framgångsrikt det varit.
5. En sammanfattning av lärdomar från forskningen och en diskussion om vad detta har för betydelse framöver.

Vad är problemet?

– Tio år av informationskris

Även om propaganda, ryktesspridning och falska utsagor är uråldriga fenomen så finns det goda skäl att hävda att frågan om desinformation, missinformation och konspirationsteorier kommit att inta en särskilt central plats i offentligheten under det senaste decenniet. Året 2016 markerar således inträdet i en period där begrepp som ”fake news”, ”alternativa fakta”, ”post-sanning” kom att bli en del av den politiska debatten. Framför allt är det Storbritanniens val att lämna EU och Donald Trumps presidentvalkampanj som markerar starten för en typ av politisk kommunikation som förmådde utnyttja de sociala medietjänsternas uppmärksamhetsekonomi till att med hög precision målgruppsanpassa emotionellt laddade budskap förklätt till nyheter.

2020 drabbades världen av Covid-19 och samma dag som WHO deklarerade att spridningen utgjorde en pandemi varnade man också för en ”infodemi” där rykten och vilseledande information skulle innebära en risk för människors hälsa. Mot bakgrund av virusbekämpningen och den följande vaccinationskampanjen växte en rörelse kring konspirationsteorier om en global sammansvärjning som genom vaccinet ämnade skada eller kontrollera befolkningen.

Några av dessa konspirationsteorier kopplades till den amerikanska Qanonrörelsen som i Donald Trump såg ett slags frälsare med uppdrag att göra upp med ett globalt nätverk av pedofiler. När Joe Biden vann presidentvalet 2020 blev denna rörelse drivande i anklagelserna om valfusk vilket kulminerade i stormningen av kongressen i Washington i januari 2021. Med Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 hamnade frågan om beredskap och försvarsvilja på agendan och Sverige återuppväckte myndigheten för psykologiskt försvar. Med de tekniska framstegen inom generativ

AI har fenomen som deepfake – syntetiska videor med extremt hög grad av realism – kommit att göra det svårt att skilja mellan äkta och falskt innehåll.

Varför är det ett problem? – Post-sanning

Något förenklat kan man beskriva att den form av liberal demokrati som vi känner har byggts på normativa principer, förknippade med Jürgen Habermas begrepp ”kommunikativt handlande”.² I korthet handlar detta om att för att ett meningsutbyte ska vara meningsfullt krävs att perspektiv och tolkningar presenteras som kritiserbara utsagor med vissa inbyggda giltighetsanspråk. Det är ett slags outtalade spelregler om hur ett meningsutbyte går till: även om två debattörer är oense om tolkningen av verkligheten och har olika åsikter så behöver deltagarna ingå i meningsutbytet med avsikt att redogöra för sin ståndpunkt och argumentera för dess giltighet. Det kan se ut som att målet med denna princip är konsensus och att det bästa argumentet segrar i kampen om verklighetsbeskrivningen, men det viktiga är snarare formen för meningsutbytet: att erkänna den kommunikativa rationaliteten.

Under Trumps förra presidentperiod var det många som åberopade Harry Frankfurt's resonemang om skillnaden mellan lögn och ”bullshit”, där lögnaren känner till och bryr sig om vad som är sant men avsiktligt väljer att vilseleda i stället för att tala sanning, medan ”the bullshitter” förhåller sig likgiltig till vad som är sant och inte utan

2 Erik Oddvar Eriksen & Jarle Weigård, Habermas politiska teori. (Lund: Studentlitteratur, 2000), 53-57.

endast är ute efter att manipulera motpartens åsikter.³ Faran med den typ av ohederlighet som bullshitting, trolling och “post-sanning” representerar är alltså inte lögnen som sådan utan misskännandet av spelreglerna och diskvalificeringen av principen om giltighetsanspråk. Vidare är det väl känt att de algoritmer som modererar individuella användares flöden på sociala plattformar är tränade för att gynna uppmärksamhet och engagemang, inte publicistisk hänsyn eller allmännyttan.

Vad kan man göra åt det? – Reglering och utbildning

Medieforskaren Denis McQuail beskriver tre olika normativa modeller för hur mediernas roll i samhället kan se ut och hanteras.⁴ Den första modellen kallar han för den *liberala* och innebär att i likhet med ekonomisk liberalism förespråka en fri marknad av yttranden och idéer där det bästa argumentet segrar. Den andra är *ansvarsmodellen* som betonar behovet av reglering för att begränsa risker för skada, det är denna modell som är kärnan för public service. Den tredje normativa modellen kan kallas för *professionsmodellen* och bygger på att mediebranschens aktörer själva utvecklar regelverk och ser till att de efterlevs. I den svenska ”blandformen” av medielagstiftning kan man se hur dessa modeller samexisterar: vi har en tradition av en mycket liberal yttrande- och tryckfrihet som är grundlagsskyddad, en hundraårig public service-institution som åtnjuter starkt stöd hos befolkningen, och publicistiska regelverk som tagits fram och bevakas av branschen.

3 Mats Bergman, “Communicative Deficits and Pragmatic Truth One More Peircean Take on the Post-truth Debates”, The Commens Working Papers Preprints, Research Reports & Scientific Communications, 2021.

4 Denis McQuail, *McQuail’s Mass Communication Theory*. 6th ed. (London: Sage, 2010), 162–186.

”I uppmärksamhetsekonomin finns inga incitament för att ta ansvar för det offentliga samtalet och det saknas verktyg att reglera utifrån.”

Digitaliseringen har medfört att dessa mekanismer försvagats eller utmanats: dels har det tillkommit fler aktörer i offentligheten som inte identifierar sig som publicister (allt från vanliga användare av sociala medier till influencers), eller inte erkänner de regelverk som branschorganen utvecklat (till exempel det pressetiska systemet). Dels har plattformarnas ägare flera gånger betonat att de inte är publicister utan teknikföretag som tillhandahåller en kommunikationstjänst, och därför inte behöver stå till svars för det innehåll som sprids via dessa plattformar. I uppmärksamhetsekonomin finns inga incitament för att ta ansvar för det offentliga samtalet och det saknas verktyg att reglera utifrån.⁵

I avsaknad av mekanismer för att begränsa de risker och skador som en oreglerad offentlighet medför blir det ofta någon form av individuellt ansvar och utbildningsinsatser för den enskilde som framstår som enda återstående alternativ. Sonia Livingstone, som i årtionden studerat barn och medier, har sagt att ”utbildning i mediekunnighet (media literacy) har kommit att bli allas favoritlösning på regleringsproblemet”.⁶

Mediekunnighet (media literacy), eller medie- och informationskunnighet (MIK) brukar beskrivas som “förmågan att få tillgång

5 David Lauer, “Facebook’s ethical failures are not accidental; they are part of the business model,” *AI Ethics*. 2021;1, nr 4 (2021):395-403.

6 Sonia Livingstone “Media literacy – everyone’s favourite solution to the problems of regulation” *LSE Parenting for a digital future* blog.

till, analysera, utvärdera och skapa budskap i olika sammanhang”.⁷ I Sverige har det genom åren tagits olika initiativ för att stärka barns och ungas medieanvändning och mediekunnighet. I ett regeringsdirektiv från 1990 om att inrätta ett råd för medievåld står till exempel: “Rådet ska lägga fram förslag på hur mediekompetens kan integreras i skolans läroplaner på alla nivåer.”⁸ 2011 inrättades Statens Medieråd (sedan 2024 en del av Mediemyndigheten) med uppdrag att stärka barn och unga genom att minimera riskerna och maximera möjligheterna i det digitala mediesamhället. Frågan är hur väl lämpade de här typen av insatser är för att möta de utmaningar som ett digitalt medielandskap ställer. Mycket resurser har som sagt satsats på att stärka barn och ungas mediekunnighet men finns det en efterfrågan hos målgruppen och hur långt kan utbildningsinsatser räckas? Av en färsk översikt framgår att det finns många studier som uppvisar positiva resultat av utbildningsinsatser i form av ökade färdigheter i att identifiera falska nyheter och bedöma trovärdigheten hos informationsmaterial.⁹ Dock är majoriteten av sådana studier experimentella eller kvasi-experimentella i sitt tillvägagångssätt, vilket innebär att det finns få studier som mäter långsiktiga effekter, och dessutom är det fortfarande oklart hur dessa färdigheter överförs till en verklig miljö.

7 Pat Aufderheide

8 Dir 1990: 40. Kommittédirektiv. Rådet mot skadliga våldsskildringar, Stockholm: Utbildningsdepartementet.

9 Thomas Nygren & Ullrich KH Ecker. Education as a countermeasure against disinformation. (Lunds universitet, 2024)

Hur gjorde vi?

I Sverige har insatserna för att främja medie- och informationskunnighet till största delen kommit att handla om källkritik. Även om förmågan att värdera källors trovärdighet och tillförlitlighet utgör centrala kompetenser i ett digitalt informationssamhälle så kan ett alltför ensidigt fokus på källkritik leda till oönskade bakslag. Internetforskaren danah boyd lyfte detta redan 2018 i en artikel där hon bland annat påpekar att det är svårt att peka på en universell standard för vad som utgör en pålitlig källa. boyd berättar om fall där elever får lära sig att Wikipedia är en opålitlig källa och istället uppmanades att göra ”egna efterforskningar”, vilket nästan alltid resulterade i att de använde Google istället.¹⁰ Idag har AI-genererade sammanfattningar kommit att ersätta Google, vilket gör det än svårare att förstå och värdera informationskällor. Många vittnar om att elever tolkar att vara källkritisk som att inta en allmänt misstänksam hållning gentemot alla sanningsanspråk och att resultatet blir att man inte litar på någonting. Jutta Haider och Olof Sundin har beskrivit detta som en paradox inom medie- och informationskunnighet.¹¹

Det var den typen av insikter som låg till grund för forskningsprojektet ”Effekter av en intervention för att identifiera desinformation och konspirationsteorier” som samlade ämneskompetens från psykologi, medie- och kommunikationsvetenskap, statsvetenskap och datakommunikation för en intervention riktad mot gymnasieelever med fokus på kritiskt/analytiskt tänkande och mediekunnighet. Interventionen bestod av sex lektioner á 40–60 minuter som integrerades i kursen ”Samhällskunskap 2” och läses av elever på ekonomi-programmet, estetiska programmet, naturvetenskapligt program,

10 danah boyd. “Did Media Literacy Backfire?”. Medium, 2017.

11 Jutta Haider & Olof Sundin, *The Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. (London: Sage, 2022).

samt samhällsvetenskapligt program. Vår forskargrupp fick förtroende att fritt förfoga över dessa lektioner och innehållet bestod av följande upplägg:

1. **Vad är desinformation och konspirationsteorier och varför är det viktigt?** Vid den första lektionen förklarade vi vad vi menar med desinformation och konspirationsteorier, gav exempel på potentiell påverkan och skadan som desinformation och tro på konspirationer orsakar.
2. **Bad News-spelet:** I den andra lektionen användes “Bad News”, ett webbaserat rollspel utvecklat av forskare och som använts i många studier, för att träna ungdomar i att förstå och känna igen hur propaganda och desinformation sprids i sociala plattformar.
3. **Vad styr våra flöden?:** Vid det tredje tillfället fick eleverna lära sig om olika tekniska aspekter av onlineinformation, hur bottar (dvs. datorprogram som simulerar mänsklig interaktion genom att till exempel producera kommentarer i sociala medier) kan öka uppmärksamheten och hur verktyg kan användas för detektering av falsk information.
4. **Hur fungerar vår hjärna?:** I den fjärde lektionen fick eleverna bekanta sig med grundläggande begrepp inom kognitionspsykologi (ett perspektiv som fokuserar på mentala processer som perception och informationsbehandling), till exempel) bekräftelsebias, där vi förklarar hur tankefel kan öka sårbarheten för desinformation.
5. **Kritiskt analytiskt tänkande:** Med utgångspunkt i lektion 4 presenterade detta pass analytiskt och kritiskt tänkande och beskrev hur dessa förmågor kan tränas upp och skyddas mot desinformation.

- 6. Sammanfattning:** Den sista lektionen avslutade interventionen, gav exempel och lyfte fram centrala aspekter av utbildningen.

Enligt de lärare som vi samarbetade med fanns det en stor efterfrågan på den här typen av perspektiv i samhällskunskapsundervisningen, och i en del fall var lärarna med under lektionerna och gjorde klart för eleverna att innehållet skulle komma att ingå i examinationer framöver.

Det finns flera aspekter som gör vår intervention unik i internationell jämförelse av interventioner riktade för att stärka mediekunnskap bland unga. För det första kombinerade vår mätning av interventionens effekter självrapportering och färdighetstester, vilket kan ge mer robusta resultat. För det andra använde vi en så kallad ”switch replication design” där de åtta skolklasser som deltog delades in i en interventionsgrupp och en kontrollgrupp och där klasserna som inledningsvis utgjort kontrollgrupp senare fick interventionen. För- och eftermätningar togs för båda grupperna med ungefär samma tidsintervall mellan mätningarna (cirka sex veckor). Eftermätningar gjordes en vecka efter den sista sessionen i interventionen och uppföljande mätningar gjordes ytterligare cirka åtta veckor senare. Sammantaget innebär denna design att vår studie står sig relativt stark vad gäller resultatens giltighet.¹²

Fungerar det?

En begränsning hos den här typen av studier är att det inte går att förutsäga de långsiktiga effekterna. Visserligen visar uppföljningsmätningar att effekter av interventionen tycktes bestå över tid, men

12 Se t.ex. Schofield, Daniel, et al., “Show or tell? A systematic review of media and information literacy measurements.”, *The journal of media literacy education* 15, nr 2 (2023): 124-138.

det säger ganska lite om vad den kommer att betyda för deltagarnas kritiska mediekunnighet framöver.

Till skillnad från att lära sig läsa och skriva, vilket är en färdighet som uppenbarligen behöver förvärvas och i de flesta fall kräver assistans och vägledning, verkar få se ett motsvarande behov av att tillägna sig mediekunnighet. Både unga och vuxna är idag erfarna mediekonsumenter och baserat på detta finns ett utbrett ”spontant medievetande” som ibland kan ställa till problem för den vetenskapligt grundade forskningen om medier och kommunikation. Om människor redan har erfarenheter och åsikter om hur medierna fungerar, hur mottagliga är de för ”expertkunskap”?

Några observationer från vår undersökning kan lyftas för att illustrera detta. För att kunna mäta effekterna av interventionen behövde vi samla in data genom för- och eftermätningar. Dessa samlades in i form av enkäter där deltagarna svarade på olika frågor, tog ställning till påståenden och löste uppgifter. Detta byggde vi på skalor och mått utvecklade och validerade inom bland annat kognitionspsykologi och medievetenskap. Men i uppföljande samtal med elever som deltagit i studien framkom att en del blandade ihop frågeformulären med den undervisning som utgjort själva interventionen.

En annan observation vi gjorde i samband med intervjuerna var att en hel del elever framhöll att de redan hade goda kunskaper i källkritik och att de arbetat med källkritik sedan grundskolan. Men som framgår av avsnittet ovan så behandlade vår intervention inte källkritik alls. En möjlig förklaring till detta missförstånd kan vara att mediekunnighet i många fall kommit att likställas med källkritik. Men det reser också frågan om i vilken utsträckning som deltagarna själva kan avgöra vilken betydelse deras medverkan haft.

Avslutning

I det här kapitlet har jag delat med mig av några reflektioner från ett forskningsprojekt och satt in det i sitt sammanhang av demokratins utmaningar i en tid där desinformation och konspirationsteorier kommit att spela en stor roll för politisk kommunikation. Men forskning är som bekant en långsam process och 2026 är på många sätt annorlunda än 2022 och 2023 då vi genomförde interventionen. Generativ AI och deepfakes var nya fenomen och har sedan dess kommit att bli mer integrerade och spridda. Med Donald Trumps återkomst har konspirationsteorier och grundlösa påståenden åter kommit att fylla offentligheten.

Med hänsyn till denna föränderlighet och snabba tekniska utveckling, valde vi att lägga upp vår intervention som vi gjorde: att i stället för att undervisa eleverna i hur man avslöjar falska inlägg i sociala medier eller bedömer trovärdigheten hos en informationskälla fokuserade vi på frågor av typen ”vad är det som gör att jag litar på det här?”, eller ”när och varför är jag mottaglig för att bli vilseledd?”. Detta i kombination med genomgångar om den tekniska infrastrukturen bakom informationsflödena och hur sociala medieplattformar är designade för uppmärksamhet och engagemang snarare än för att bistå användare att navigera sin omvärld.

Data från vår studie tyder på att de som deltog tenderade att uppvisa bättre resultat vad gäller kritiskt/analytiskt tänkande och de blev också mindre benägna att instämma i uttryck för konspiratoriskt tänkande. Detta är intressant med tanke på att ungdomar i tonåren utgör en

särskild riskgrupp för att ta till sig konspirationsteorier.¹³ Vad gäller mediekunnighet är effekterna ganska små, åtminstone på gruppnivå. Vi ser fortsatt en stor potential i att samarbeta tvärvetenskapligt och praktisknära för att bidra till att rusta framtidens medborgare med en bättre förståelse för hur den informationsmiljö de lever i fungerar och hur de kan förhålla sig till den. För att återknyta till hur jag inledde: aldrig förr har så många människor haft tillgång till så mycket information och kunskap och möjlighet att delta i offentligheten. Det är en demokratisering, men för att denna demokratisering ska realiseras och förvaltas på ett konstruktivt sätt krävs en ansvarsfull hantering på flera områden där utbildningsinsatser likt den presenterad här blott utgör en del.

13 Daniel Jolley, Karen M Douglas, Yvonne Skipper, Eleanor Thomas, & Darel Cookson. "Measuring adolescents' beliefs in conspiracy theories: Development and validation of the Adolescent Conspiracy Beliefs Questionnaire (ACBQ)". *British Journal of Developmental Psychology*. (2021): 39, nr. 3,499-520.

Referenser

- Aufderheide, Pat. (ed.) 1993. *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Aspen, CO: Aspen Institute.
- Bergman, Mats. Communicative Deficits and Pragmatic Truth One More Peircean Take on the Post-truth Debates.
- boyd, danah. "Did Media Literacy Backfire?". *Medium*, 2017. <https://medium.com/datasociety-points/did-media-literacy-backfire-7418c084d88d>
- Dir. 1990: 40, Kommittédirektiv. *Rådet mot skadliga våldsskildringar*, Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Haider, Jutta & Olof Sundin. *The Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. London: Sage, 2022.
- Jolley, D., Douglas, K. M., Skipper, Y., Thomas, E., & Cookson, D. (2021). Measuring adolescents' beliefs in conspiracy theories: Development and validation of the Adolescent Conspiracy Beliefs Questionnaire (ACBQ). *British Journal of Developmental Psychology*, 39(3), 499-520.
- Lauer David. "Facebook's ethical failures are not accidental; they are part of the business model," *AI Ethics*. 2021;1, nr 4 (2021):395-403.
- McQuail, Denis. *McQuail's Mass Communication Theory 6th ed.* London: Sage, 2010.

Nygren, Thomas, och Ullrich KH Ecker. *Education as a countermeasure against disinformation*. Lunds universitet, 2024.

Oddvar Eriksen, Erik & Jarle Weigård. *Habermas politiska teori*. Lund: Studentlitteratur, 2000.

Schofield, D., Kupiainen, R. P., Frantzen, V. M., & Novak, A. (2023). Show or tell? A systematic review of media and information literacy measurements. *Journal of Media Literacy Education*, 15(2), 124-138.

”Journalistiken är inte enbart en producent av information, utan en del av samhällets kunskapsinfrastruktur.”

Robert Olsson

Journalist och ordförande Medier & demokrati

Foto: Privat

Journalistiken som motståndskraft

Inledning

Vi befinner oss i en mediefas som aktualiserar en central fråga: I vilken utsträckning kan journalistiken fortfarande fungera som en effektiv motståndskraft mot desinformation?

Spridningen av desinformation har utvecklats till ett strukturellt hot mot demokratiska samhällen. Samtidigt har journalistikens traditionella funktion – att producera och distribuera verifierad information – i ett globalt perspektiv försvagats av ekonomiska, teknologiska och politiska förändringar.

Denna essä argumenterar för att journalistikens roll inte enbart bör förstås i termer av innehåll och sanningshalt, utan också genom dess räckvidd, institutionella förankring och integration i ett bredare kunskapssystem. Särskilt viktig är den lokala journalistiken, vars försvagning riskerar att skapa informationsvakuum där desinformation lättare får fäste.

Desinformation och demokratis sårbarhet

Åsa Wikforss refererar till statsvetaren Robert Dahls begrepp *upplyst förståelse*, som handlar om att alla måste ha lika möjligheter att ta till sig kunskap om relevanta politiska alternativ.¹ Det är ett bra begrepp som också kan ses som en ram och ambition för den redaktörsstyrda journalistiken.

En fungerande demokrati kräver en gemensam kunskapsgrund. När denna eroderas uppstår en sårbarhet där medborgare inte längre delar grundläggande föreställningar om verkligheten. Åsa Wikforss visar hur faktaresistens och kunskapsrelativism underminerar möjligheten till rationell offentlig diskussion.² Det finns ett samband: när sanningsanspråk blir alltmer subjektiva riskerar journalistikens auktoritet att försvagas.³

Det finns också ett egenintresse hos makthavare, väl beskrivet av Steven Levitsky och Daniel Ziblatt, i hur demokratier medvetet och gradvis urholkas genom att normer och institutioner försvagas. En central mekanism i denna process är just delegitimeringen av informationsbärare – där journalistiken utgör ett primärt mål.

Journalistiken är inte enbart en producent av information, utan en del av samhällets kunskapsinfrastruktur. Den fungerar både lärande (bland annat genom att verifiera kunskap) och infrastrukturellt (genom att distribuera den). Denna kombination utgör ett hot och bromskloss mot dem som vill etablera alternativa sanningar, eller –

1 Åsa Wikforss, *Därför demokrati*, (Stockholm: Fri Tanke, 2021), 37-38

2 Åsa Wikforss, *Alternativa fakta* (Stockholm: Fri Tanke, 2017), 35-41

3 Steven Levitsky, Daniel Ziblatt, *Så dör demokratier* (Stockholm: Weyler, 2018) 21-25, 102-108

som Sverker Sörlin uttrycker det – ”*växlande verklighetsförankring*”.⁴

En väl fungerande journalistik bidrar till att skapa en gemensam arena för rationell diskussion. Men denna funktion är beroende av att journalistiken faktiskt når medborgarna – vilket för oss till begreppet räckvidd.

Räckvidd handlar inte bara om publikstorlek, utan om journalistikens förmåga att nå olika samhällsgrupper med relevant och tillförlitlig information. Här uppstår ett centralt problem: även högkvalitativ journalistik förlorar sin demokratiska funktion om den inte konsumeras.

Den brittisk-amerikanska akademikern och en av världens mest citerade forskare, Pippa Norris, visar att ojämlik tillgång till information skapar demokratiska klyftor – vissa grupper blir systematiskt sämre informerade.⁵ Detta förstärks i digitala miljöer där användare selektivt exponeras för innehåll. Hon pekar på att starka informationsmiljöer förutsätter interaktion mellan medier, civilsamhälle och institutioner.

Här blir lokal journalistik särskilt viktig. Den har traditionellt haft hög räckvidd inom specifika geografiska områden och bidragit till vad som ibland kallas ”*informerade lokalsamhällen*”. Och faktum är att de svenska lokala mediehusen i ett kortare perspektiv håller ställningarna relativt väl vilket är en prestation med tanke på att en stor del av läsandet under kort tid har flyttats från papper till digital konsumtion. Inför valåret 2022 var räckvidden i åldersspannet 16 till 80 år 49,2 procent.

4 Sverker Sörlin, *Till bildningens försvar* (Stockholm: Natur & kultur, 2019) 200-201

5 Pippa Norris, *A Virtuos Circle* (Cambridge University Press, 2000) 112-118, 210-215

Inför valåret 2026 är motsvarande räckvidd 47,6 procent.⁶ Flest läsare finns fortsatt ibland de som är äldst på årstrappan. Överraskande, men förstås också glädjande är resultatet från Internetstiftelsens Valspecial 2026 som visar att de flesta förstagångsväljare ”tar del av politisk information i traditionella medier (tv, radio eller nyhetstidningar) från gång till annan” även om Tiktok är den tjänst som ökar mest bland förstagångsväljare när det gäller att ta till sig politisk information.⁷

Den lokala journalistikens betydelse har lyfts fram av James T. Hamilton, som visar att lokal nyhetsrapportering har direkta effekter på politiskt deltagande och ansvarutkrävande.⁸ När lokal journalistik försvagas minskar valdeltagandet, korruptionen ökar och medborgarnas kunskap om lokala frågor försämras.

I Sverige har nedläggningen av lokalredaktioner och framväxten av så kallade ”vita fläckar” i medielandskapet inneburit att vissa områden får begränsad tillgång till journalistik. Detta skapar ett informationsvakuum där rykten, spekulationer och desinformation riskerar att få större genomslag.

Datajournalisten Leonard Wallentin sammanfattar i *Mediestudiers årsrapport 2025* lokaljournalistikens utveckling i Sverige på ett tydligt sätt: ”Färre redaktioner från färre medier bevakar Sverige från färre platser i landet.”⁹

6 Orvesto helår/SIFO

7 Svenskarna och internet: Valspecial 2026, 8, 86

8 James T. Hamilton, *Democracy's Detectives* (Cambridge, MA: Harvard University Press 2016), 45-52

9 Institutet för Mediestudier, *Färre redaktioner och nya publikvanor*, Mediestudiers Årsbok 2025, s 15

I faktiska tal visar Wallentin att för tio år sedan levde tre procent av svenskarna i en kommun utan redaktion. År 2025 var motsvarande siffra fjorton procent. Det är en betydande förändring. Kanske kan den lokaljournalistiska utvecklingen också sammanfattas i vad en av respondenterna i Mediestudiers enkätundersökning bland kommuners kommunikationsavdelningar uttrycker: *”Mer blåljus och mindre politik”*.

Parallellt med denna utveckling har Sverige sett en ökad maktkoncentration i medieägandet. Diskussionen om riskerna med att samla stor makt hos ett fåtal ägarkonstellationer har tonats ned, delvis som en följd av att den gamla affärsmodellen krackelerat i samband med digitaliseringen och de stora teknikbolagens inträde på annonsmarknaden. Thomas Mattsson, Senior Advisor på Bonnier News, vänder på perspektivet och hävdar att en förutsättning för framtida kvalitetssäkrad lokal journalistik är ännu färre ägare än i dag: *”Att ingå i större konstellationer kommer att vara en framtidsförsäkring för den lokala journalistiken i dessa oroliga tider.”*¹⁰

Bonniers, Schibsted och Polaris/Stampen är exempel på tre respekterade nordiska mediekoncerner med ett decentraliserat ansvarigt utgivarskap. Utan starka ägare med ekonomiska muskler och förmåga att skapa affärs- och organisationsmässiga synergier hade den lokala journalistiken varit betydligt mer utsatt än den är i dag. Samtidigt kvarstår det faktum att vi i vår omvärld har sett hur koncentrerat medieägande kan få allvarliga demokratiska konsekvenser, där pluralism och motståndskraft mot desinformation begränsas.

10 Thomas Mattsson, LinkedIn, (24) Lägga upp | Nyhetsflöde | LinkedIn

Samverkan och lokala kunskapsekosystem

För att motverka en utveckling där lokala medier blir allt mindre relevanta för medborgarna har forskningen allt oftare betonat vikten av samverkan mellan olika aktörer på lokal nivå. Detta kan beskrivas som ett lokalt kunskapsekosystem, där journalistiken samverkar med skolor, bibliotek och offentliga institutioner för att stärka medborgarnas informationskompetens.

I en sådan modell blir journalistiken inte bara en informationsleverantör, utan en integrerad del av en demokratisk infrastruktur.

I den andan har *Medier & demokrati*¹¹ vid Lindholmen Science Park i Göteborg i flera projekt testat olika samverkansformer:

- I förstudien för *Lokala informationslandskapet i kris och krig* undersöktes förutsättningarna för forskning och innovation kring hur lokala bibliotek och nyhetsmedier kan stärka tillgången till verifierad information och oberoende journalistik vid större kriser och i händelse av krig. För forskningsperspektiven svarade forskare vid Bibliotekshögskolan i Borås och medieforskare vid Södertörns högskola i Stockholm.
- I samband med valet 2022 startade projektet *Lokal demokrati i en digital värld* med syftet att stärka demokratin genom samverkan mellan bibliotek och lokala nyhetsmedier. Genom publika aktiviteter var målet att öka intresset för kunskaps- och nyhetsförmedling, folkbildning och opinionsbildning samt stärka invånarnas medie- och informationskunnighet. Forskare från

11 Medier & demokrati, Lindholmen Science Park, Projekt & forskning | Medier & demokrati

Södertörns högskola följde projektet.

- Projektet *Stärkt lokaljournalistik i krissituationer* verkade i lokala miljöer med gles redaktionell bemanning och undersökte hur samverkan mellan lokala nyhetsmedier och Svenska Lottakåren kan stärka informations- och kommunikationsflöden. Forskare från Göteborgs universitet var delaktiga i projektet.

När de lokala mediehusen inte längre förmår vara lika redaktionellt närvarande och nära medborgarna som tidigare kan utvecklingen av kunskapsekosystem bidra till att stärka den lokala motståndskraften. Sverker Sörlin betonar i *Till bildningens försvar* att kunskap kräver institutionell stabilitet och långsiktighet. Han varnar för ett samhälle där kortsiktiga informationsflöden ersätter fördjupad bildning och beskriver en "centrumsvag" värld:

"Denna brist på sammanhållande centrum, ett vakuum utan gemensam berättelse om vare sig det förflutna, det nuvarande eller om framtiden, legitimerar vitt skilda påståenden. Starka politiska krafter har förstått att en sådan centrumsvag samhällsförståelse gynnar dem och att bristfälliga kunskaper och dålig verklighetsbeskrivning verkar till deras fördel".¹² Detta är direkt relevant för journalistiken: utan en bildad publik riskerar även korrekt information att förlora sin betydelse.

12 Sverker Sörlin, *Till bildningens försvar* (Stockholm: Natur & kultur, 2019) s 201

”” Journalistikens motståndskraft mot desinformation beror inte enbart på kvalitet, utan på relationen mellan kvalitet och räckvidd. ””

Journalistikens motståndskraft mot desinformation beror inte enbart på kvalitet, utan på relationen mellan kvalitet och räckvidd. Högkvalitativ journalistik med låg räckvidd får begränsad effekt, medan lågkvalitativ information med hög räckvidd kan dominera offentligheten.

Journalistiken utgör en central komponent i demokratins försvar mot desinformation, men dess effektivitet är beroende av flera faktorer: metodologisk kvalitet, institutionell tillit och – inte minst – räckvidd.

Särskilt den lokala journalistiken spelar en avgörande roll genom att skapa informerade medborgare och möjliggöra ansvarsutkrävande. När denna försvagas uppstår informationsvakuum som kan utnyttjas av desinformationsaktörer.

I linje med Steven Levitsky och Daniel Ziblatt kan journalistikens betydelse förstås som en del av demokratins informella skyddsmekanismer. Att stärka journalistiken – särskilt dess lokala närvaro och räckvidd – är därför en central uppgift för att värna demokratins långsiktiga stabilitet.

Referenser

Hamilton, James T. *Democracy's Detectives*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.

Levitsky, Steven, och Daniel Ziblatt. *Så dör demokratier*. Stockholm: Weyler, 2018.

Norris, Pippa. *A Virtuous Circle*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Sörlin, Sverker. *Till bildningens försvar*. Stockholm: Natur & Kultur, 2019.

Wikforss, Åsa. *Alternativa fakta*. Stockholm: Fri Tanke, 2017.

Övriga källor:

Mattsson, Thomas. LinkedIn
Medier & demokrati, Lindholmen Science Park

Medverkande

Carl Heath är senior forskare och fokusledare för området digital resiliens vid forskningsinstitutet RISE. Han är också doktorand vid Institutionen för tillämpad IT vid Göteborgs universitet. Carl Heath har uppdrag för Myndigheten för psykologiskt försvar (MPF) kopplade till utbildning och forskning. År 2018 utsågs han av regeringen till ordförande i utredningen Demokratin i en digital tid.

Magdalena Malm är generalsekreterare för Bildkonst Sverige. Hon var tidigare direktör för Statens konstråd (2012–2019) och grundade konstplattformen Mobile Art Production. Magdalena Malm driver frågor om bildkunnighetens betydelse för samhällets motståndskraft och är aktuell med rapporten Bildkunnighet och beredskap (2026).

Oscar Björkenfeldt är postdoktor i rättssociologi vid Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar på rättsliga och sociala dimensioner av digital teknik, särskilt rörande desinformation och hatbrott på nätet. Han analyserar hur rättssystemet kan skydda det demokratiska samtalet och stärka samhällets motståndskraft mot digitala hot.

Linus Andersson är docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Högskolan i Halmstad. Hans forskning fokuserar på mediepedagogik, alternativmedier och medie- och informationskunnighet (MIK). Linus Andersson analyserar hur digitala miljöer påverkar det demokratiska samtalet, med särskilt fokus på desinformation och konspirationsteorier.

Robert Olsson är ordförande för Medier & demokrati och en erfaren journalist. Han har bland annat varit programdirektör på SVT och vd för branschorganisationen Utgivarna. Robert Olsson fokuserar i dag på medieetik, bland annat genom uppdrag för Medieombudsmannens kansli, samt på journalistikens roll i demokratin.

Denna antologi erbjuder en mångfacetterad förståelse av motståndskraft som något som skapas i relation mellan individer, medier och samhällsstrukturer. Det är i detta samspel som möjligheten till ett motståndskraftigt samhälle formas.

Medverkande:

Carl Heath, Magdalena Malm, Oscar Björkenfeldt
Linus Andersson & Robert Olsson